

IVAN JURKOVIĆ

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet u Puli, Pula

Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)

SAŽETAK

Nakon sažetih prikaza ratne svakodnevice hrvatskih zemalja nastale nakon pada Bosne 1463., osnovne sociološke tipologije raseljenih osoba, te historiografskih postignuća u proučavanju hrvatskih raseljenih osoba proisteklih iz osmanske ratne ugroze, autor upozorava da se osnovna klasifikacija na pojedine skupine raseljenika formirala s obzirom na stupnjeve ratne opasnosti koje su im prijetile na njihovim autohtonim područjima. Ističe kako u teritorijalnom smislu uz okupiranu postoje tri zone ratne opasnosti koje su na različite načine utjecale na ponašanje ugroženog stanovništva koje je tijekom dugotrajnoga osmanskog pritiska na srednjovjekovne hrvatske zemlje u određenom trenutku donosilo odluku o napuštanju domicilnog prostora. Taj je moment često ovisio i o interesu i volji svakog pojedinca da brani svoje baštinjene duhovne vrednote, socijalne pozicije i materijalne vrijednosti. Autor, dakle, naglašava kako je upravo s pozicije dugotrajne ugroženosti starosjedilačkoga žiteljstva nastao i vrlo profiliran raseljenički pojmovnik u hrvatskom jeziku, koji krajem 16. stoljeća poznaje četiri osnovne skupine raseljenika: izbjeglice, prognanike, izgnanike i prebjege. No, upozorava kako se *tezaurus* raseljeničkog pojmovnika u onih naroda koji su bivali udomiteljima raseljenim osobama razvijao upravo s pozicije njihove udomiteljske uloge te je njihov, u odnosu na istančan pojmovnik raseljenih udomljenika, u pravilu bio vrlo jednostavan. Poput njemačkog »udomiteljskog« *pojmovnika iz 16. stoljeća koji poznaje dva pojma: izbjeglica – Fluchtig i izgnanik – Vertrieben, tako se i moderni pojmovnik međunarodnih institucija koje brinu o silom raseljenim ljudima ograničio na dva pojma: izbjeglice – refugees i prognanici – displacees.*

KLJUČNE RIJEČI: osmanska ugroza, zone ratne opasnosti, hrvatski raseljenici, izbjeglice, prognanici, izgnanici, prebjezi

Povod pisanja ovog članka je raseljenička tragedija tijekom Domovinskog rata. Glavnim je, pak, razlogom pisanja članka nepostojanje dovoljnog broja istraživanja arhivalnoga gradiva i historiografskih ostvarenja koja bi opisala i protumačila problem sudbine skupine hrvatskih raseljenika ili pojedinih raseljenika u novim područjima u koja su bili prisiljeni useljavati zbog osmanskih osvajačkih uspjeha tijekom druge polovice 15. i u cijelom 16. stoljeću. Ne manje važan razlog je nedostatna definiranost i nedosljednost u primjeni raseljeničkog pojmovnika, ne samo u hrvatskoj, već i u europskoj, odnosno svjetskoj povijesti.¹

¹ Ženevskom konvencijom o statusu *izbjeglica* iz 1951. definiran je i pojam, odnosno status, raseljenih osoba ili *raseljenika* (e: *displaced persons, displacees*). Taj se međunarodno prihvaćeni termin, dakle, odnosi na prisilne migrante koji, za razliku od *izbjeglica* (e: *refugees*), ne napuštaju vlastitu zemlju, već pokušavaju izgraditi novu egzistenciju oslanjajući se primarno na potporu vlasti države kojoj po podrijetlu pri-

I.

Hrvatski su staleži, hitno okupljeni na saboru u Bihaću nakon strahovitog poraza na Krbavskom polju 1493. istaknuli u pismu upućenom caru Maksimilijanu kako je upravo Hrvatska *Verpaw der Cristenhayt* – »predziđe kršćanstva«, odnosno *antemurale Christianitatis*, te da mu je potrebna neodgodiva i brza pomoć u borbi s »neprijateljem prave vjere« – Osmanskim Carstvom (Šišić, 1937: 78). Dotad su prošla već puna tri desetljeća od pada kraljevine Bosne i nalijeganja osmanskoga državnog teritorija na granice srednjovjekovnih hrvatskih zemalja, Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, tijekom kojih je, unatoč promptno ustrojenu obrambenom protuosmanskome sustavu za vladanja kralja Matije Korvina, pogotovo srednjovjekovna Hrvatska pretrpjela goleme gubitke – ljudske, materijalne i teritorijalne. No, vrhunac osmanskog pritiska, koji je zaprijetio goljoj egzistenciji hrvatskoga etničkoga korpusa, nastupio je tek raspadom Korvinova obrambenog protuosmanskog sustava nakon pada ugarskog Nándorfehértára 1521. (današnjeg Beograda), hrvatskog Knina i Skradina (1522.) te Ostrovice (1523.), dakle tridesetak godina nakon katastrofe na Krbavi.² Eskalacija iseljeničke krize nastupila je upravo tih, dvadesetih, godina 16. stoljeća, kada su za par godina opustjele središnje hrvatske županije – Knin, Odorje, Hotuča i Krbava.³ Osmanske su snage nakon šest desetljeća permanentne devastacije uspjele prisiliti autohtono stanovništvo na odlazak, pa su konačno i zaposjele opustošeni krajobraz nekoć bogata središnjeg hrvatskog teritorija: porušene ili napuštene gradove, spaljena i opustjela sela, uništene objekte kulturne i duhovne baštine, zapušteno i korovom obraslo agrarno zemljište, požarima ogoljela brda i planine itd.⁴

»Raščinjeni« i raseljeni ostaci nekadašnjih hrvatskih društvenih zajednica povlačili su se sve više na zapad, prema granicama sveterimskoga Njemačkog Carstva, tvo-reći i nadalje 'predziđe kršćanstva', da bi konačno ostali na »ostacima ostataka negdašnjega Hrvatskog«, ali i Ugarskog, Kraljevstva.⁵ To se predziđe sredinom 16. stoljeća

padaju. Sam je, pak, pojam *raseljenici* puno primjereniji za noseću funkciju kompletnoga raseljeničkog pojmovnika, za razliku od etimološki uskoga i neadekvatnog, ali još uvijek ključnog pojma *izbjeglice*, da bi ubuduće morao biti okosnicom međunarodne javne politike, humanitarne brige i znanstvenih istraživanja koja proučavaju socijalne razlike.

² Detaljnije o obrambenom Korvinovu sustavu i počecima razvoja Vojne granice ili krajine v. u: Čulinović (1969: 10–11); Nehring (1975: 13–27); Szakály (1979; 1982); Jurković (1999: 64–72); Grgin (2002: 31–33, 171–186).

³ Srednjovjekovne je županije Krbavu, Hotuču i Odorje u cijelosti devastiralo i napustilo starosjedilačko stanovništvo, dok su, primjerice, Lika te Sinjski i Vrhički distrikti Kninske županije doživjeli posvemašnju depopulaciju. Nakon toga su osmanske vlasti te dijelove naseljavali pretežito vlaško-srpskim etnijama pravoslavne vjeroispovijesti, o čemu svjedoče i osmanski katastarski *defteri* s kraja 16. i početka 17. stoljeća (Spaho, 1985, 1986; Buzov, 1989; Spaho, 1989; Močanin, 1993, 1999: 64–101).

⁴ O razmjerima višedesetljetnog pustošenja tih krajeva v. Gligo (1983: 23–29); Raukar (1997: 407–436); Kruhek (1997: 99–151); Kužić (1997).

⁵ Pojam »raščinjavanje« uporabio je 1512. fra Šimun Klimantović pišući svoj kratki *Ljetopis* kada je pribilježio godinu smrti sultana Mehmeda: »1481 tada umri mahomet car turski, ki učini vele zla na ovom svitu. Vze carigrad. I bosnu. I vsu rabaniju. I despotiju. I negropunt. I skadar. **I hrvate rasčini.** I vele zla i ras'pa po mnogih provincijah. I pročaja« (Kukuljević, 1857: 34). Pojam »ostaci ostataka negdašnjega Hrvatskog Kraljevstva – *reliquiae reliquiarum olim Regni Croatiae*« rabe hrvatski staleži sve češće nakon velikih teritorijalnih gubitaka od sredine 16. stoljeća (Šišić, 1915–1917).

preustrojilo u Vojnu granicu, odnosno, Vojnu krajinu i nije bilo djelića tog teritorija na kojemu nisu obitali raseljenici hrvatskoga ili ugarskog etničkog podrijetla.⁶ Štoviše, krajem tog razdoblja su im se pridružile raznorazne skupine raseljenih etnija s balkanskog prostora, pretežito pravoslavne vjeroispovijesti, ali i pojedinci s talijanskih i njemačkih područja, koji su kroz vojne službe gradili osobnu karijeru i egzistenciju vlastitih obitelji.⁷ Pridošli su raseljenici, uz preživjelo starosjedilačko stanovništvo, na teritorijima obrambenih protuosmanskih sustava u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji kreirali povijest europskoga »predzida kršćanstva« na prijelazu iz srednjega u novi vijek, te se stoga i ukazala potreba da se s pozicije modernih društvenih i humanističkih znanosti poštuje onodobni »raseljenički pojmovnik« utemeljen na iskustvu žrtava podnesenih u borbi za opstanak na baštinjenomu prostoru Hrvata.⁸

II.

Kada je autor ovih redaka 1994. prijavio magistarsku radnju, u njezinu je predgovoru istaknuo kako ga je sudbina i posve nova pozicija ljudi prognanih iz svojih domova tijekom srpske agresije na Hrvatsku potaknula na »istraživanje gotovo istovjetnoga problema u kasnosrednjovjekovnom društvu, kada je osmanska vojska zauzela velike dijelove hrvatskih zemalja«. Naglasio je, također, kako je »u oba slučaja *zlo koje je došlo s Istoka*, zaposjelo iste teritorije i kako je polučilo slične rezultate u slučaju depopulacije« tih teritorija (Jurković, 1995: 2). Zbog tih bi se sličnosti i mogle iskoristiti mogućnosti komparativnih pristupa izučavanju navedenih razdoblja hrvatske prošlosti, premda bi usporedbe, pogotovo s historiografskog stanovišta, mogle zavesti nepučene znanstvenike na pogrešne zaključke. Komparativni pristup je moguć u slučaju kategorizacije raseljenika s obzirom na intenzitet ratne opasnosti koju su raseljenici trpjeli, te na njihovu spremnost i materijalne mogućnosti da brane i obrane rodni kraj.

Nešto je ranije i sociolog, sveučilišni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Milan Mesić, obavio sa svojim timom stručnjaka niz istraživanja među osobama rase-

⁶ Prema najnovijim klasifikacijama i definicijama, Vojna granica i Vojna krajina dva su različita teritorija, odnosno pojma, koje bi znanost ubuduće trebala rabiti (Štefanec, 2001: XI). O ustroju krajiškoga utvrđenog sustava u Hrvatskoj v. Kruhek (1995) i tu navedenu literaturu.

⁷ Premda je proces useljavanja takvih raseljenika i pridošlica uzeo većeg maha tek na početku tridesetih godina 16. stoljeća, većinu je branitelja na prostorima Vojne krajine činilo preostalo domicilno hrvatsko stanovništvo (Vj. Klaić 5, 1981/5: 620–624; N. Klaić, 1973: 280–291; Simoniti, 1991: 72–150; Bracewell, 1997: 53–87; Štefanec, 2001: 41–59).

⁸ Ostaci hrvatskog puka ni uz doseljavanje raznoraznih raseljenika i pridošlica nisu uspijevali brojem ni približno doseći predosmansko stanovništvo srednjovjekovnih zemalja Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Godine 1584. su, primjerice, hrvatski staleži u zaključcima saborovanja istaknuli opustošenost Kraljevstva koje ga je u tolikoj mjeri zahvatilo da u njemu tada nema više od 3000 poreznih jedinica, dok ih je u prijašnjoj, sretnijoj, vremena sama Križevačka županija brojila do 12000, naglašavajući kako su nebrojeni kmetovi morali ostaviti svoja selišta i hrpimice odseliti na različite strane svijeta, kao u Ugarsku, Austriju, Moravsku, Štajersku i Kranjsku (Šišić, 1917: 116–126; Vj. Klaić 1981/5: 618). O znanstvenoj valorizaciji brojčanih podataka o raseljenim osobama koji se nalaze u šesnaestostoljetnim dokumentima v. Raukar (1997: 425–430). Raseljeničtvo je kao stoljetna »kužna pošast« (od otprilike 1450. do otprilike 1550.) hrvatskih srednjovjekovnih zemalja znanstveno vrednovana s pozicija demografije u djelu Anđelka Akrapa. Njegova su istraživanja pokazala da je demografski gubitak u promatranom razdoblju iznosio gotovo nevjerojatne tri petine ukupnoga žiteljstva hrvatskih zemalja (Akrap, 2003).

ljenim po Hrvatskoj, Njemačkoj i Mađarskoj tijekom srpsko-crnogorske agresije na Hrvatsku i potom na Bosnu i Hercegovinu (Mesić, 1995a: 660). Temeljem tih je istraživanja pružio na uvid široj znanstvenoj javnosti vrlo preciznu tipologiju raseljenih osoba koja se samo djelomice oslanjala na međunarodno standardizirane definicije tipova prisilnih migranata: *izbjeglice – refugees* i *raseljenici – displacees* (Mesić, 1993: 358–363; 1995a: 658–661). On je, naime, na bazi razine životne ugroženosti i dramatičnosti iskustva prije raseljavanja hrvatskih i bosanskohercegovačkih raseljenika u više znanstvenih članaka predložio sljedeće tipove raseljenih osoba: 1. predbjeglice – *pre-refugees* ili *anticipating refugees* tj. *displacees*; 2. pseudoizbjeglice – *pseudo-refugees* ili *semi-refugees/displacees*; 3. nagnane ili prisilne izbjeglice – *impelled persons* ili *impelled refugees/displacees*; 4. izbjeglice pred ratnim razaranja i okupacijom – *refugees from war destruction and occupation* ili *war refugees* odnosno *persons displaced by war*; 5. prognanici – *expellees* i 6. zarobljenici-izbjeglice ili zarobljenici-prognanici – *ex-prisoner-refugees* odnosno *ex-camp-inmates refugees* ili *displacees* (Mesić, 1992a: 106–118, 1993: 363–368, 1994a: 120–122, 1994b: 194, 1995a: 661–672). Navedena je podjela očito bila uvjetovana stupnjem razvoja raseljeničkoga međunarodnog pojmovnika kojega je autor poštivao, ali ga i prilagođavao egzaktnim rezultatima vlastitih istraživanja. Oduštajući, pak, od hrvatske službene podjele takvih osoba na *prognanike* – raseljenike hrvatskog državljanstva i *izbjeglice* – raseljenike stranog državljanstva pridošle u Hrvatsku (Mesić, 1992a: 106; 1992b: 18–19; 1995b: 174) on je pri imenovanju svih šest vrsta raseljenika s jedne strane vodio računa o međunarodno prihvaćenim pojmovima *izbjeglica – refugee* i *raseljenik – displaced person*, a s druge je strane djelomice prihvatio Petersenovu klasifikaciju raseljenika na *nagnane* ili *iznuđene – impelled* i *prisilne – forced* s obzirom na razloge iseljavanja te stupanj opasnosti s kojima su takvi ljudi bivali suočeni prije odluke o iseljavanju (Petersen, 1970: 58; Mesić, 1992a: 106–107, 1993: 363, 1994a: 120). Takvim su se terminološkim i kategorizacijskim ograničavanjima dobili tipovi raseljenika imenovani na deskriptivan način, što osobito vrijedi za engleske ekvivalente hrvatskih pojmova, ali su se i previdjeli slučajevi raseljenika koji su pridošli s neprijateljske strane, dakle, dezertera (ne)spremnih da se uključe u redove hrvatskih oružanih snaga.

Prije no što se krene na komparativne analize »raseljeničkih pojmovnika«, kako Hrvata, tako i susjednih naroda s kraja 16. stoljeća, te nastojanja da se takvi pojmovnici sa suvremenih znanstvenih polazišta što preciznije definiraju i usklade s potrebama znanosti u odnosu na status modernih prisilnih raseljenika, a s obzirom na (ne)učinkovitost međunarodnih tijela zaduženih za skrb o takvim ljudima, valja pružiti pregled historioografskih postignuća u proučavanju raseljeničke problematike kraja srednjovjekovlja i početka novovjekovlja, s jasnim tumačenjima odnosa ondašnjih sudionika (de)populacijskih procesa prema prisilnim migrantima, odnosno tumačenjima njihovih klasifikacija raseljenih osoba.

III.

Premda postoji niz korisnih historioografskih ostvarenja koja dotiču problem raseljavanja, povjesničari su se rijetko osvrtni na sudbinu pojedinih i različitih, ali povijesno sličnih skupina raseljenika koji su naseljavali hrvatske ili teritorije susjednih

zemalja tijekom osmanskoga pritiska na srednjovjekovne hrvatske zemlje. Oni su donedavno u najvećoj mjeri pokušavali objasniti i rekonstruirati političku prošlost hrvatskih zemalja, koja je u razdoblju od pada srednjovjekovne Bosne pod osmansku vlast (1463.) pa do pred kraj 16. stoljeća bila u uskoj svezi s povješću ratova (v. u: Raukar, 1997: 86–115; Mažuran, 1998). Isto tako, povjesničari koji su izučavali gospodarsku povijest usredotočili su se na niz gospodarski negativnih procesa i promjena karakterističnih za to razdoblje, kao što je naglo opadanje agrarne i obrtničke proizvodnje (Raukar, 1977a; Adamček, 1980), a s time u svezi i gotovo potpun nestanak trgovačke aktivnosti na hrvatskim prostorima (Adamček, 1980: 290–330; Budak, 1994; Štefanec, 2001: 157–178), pojava procesa »refeudalizacije«, koji je zaustavio i unazadio početni zamah i razvoj urbanog života (Adamček, 1980: 497–498), te pojava nagla razvitka gusarske trgovine (Bracewell, 1997: 89–118), trgovine robljem (Budak, 1984) itd. Znanstvenici koji su, međutim, izučavali demografsku i povijest naselja najčešće su promatrali raseljenike kao pripadnike različitih jezičnih, etničkih i vjerskih skupina, pa su rezultati takvih istraživanja redovito prezentirani u okvirima povijesti lokalnih zajednica u Hrvatskoj ili iseljenih hrvatskih nacionalnih manjina (Lopašić, 1890, 1895; Bösendorfer, 1910; Rešetar, 1911; Pavičić, 1940; Horvat, 1941; Pavičić, 1953, 1962; Buturac, 1963; Raukar i sur., 1987; Kampuš, 1995). S obzirom na takve metodološke pristupe, problem raseljenika je često prikazivan usputno i samo kao slikovita pozadina prikaza političkih, ratnih, gospodarskih, društvenih i demografskih zbivanja druge polovice 15. i cijelog 16. stoljeća hrvatske povijesti. Iako takva historiografska djela pružaju određeni broj korisnih informacija, ona su ipak ograničena na opće prikaze prošlosti pojedinih teritorija, zemalja ili regija, pa bi se rezultati tih djela samo djelomice mogli iskoristiti za daljnja istraživanja povijesti raseljenika pred osmanskom prijetnjom. Raseljenici se u tim radovima nisu proučavali kao subjekti, odnosno kao ljudska bića, već najčešće kao objekti, tj. statistički podaci kojima su se objašnjavali različiti razvojni procesi.

IV.

Povijest raseljenika je, dakle, rijetko bivala predmetom pažnje hrvatske historiografije.⁹ Ako bi primarnim ciljem izučavanja raseljeničke sudbine pojedinih obitelji bi-

⁹ Postoje, međutim, iznimna djela pojedinih domaćih i stranih povjesničara, koja su dotakla raseljeničku tematiku hrvatskih krajeva kroz povijest ili su se njome bavila. Za buduća su istraživanja iznimno važna ostvarenja Nade Klaić, Miroslava Bertoše, Felixa Toblera, Vere Zimányi, Jamesa R. Sweeneyja, Catherine W. Bracewell, Ferde Gestrina i Lovorke Čoralić. Preusmjeravanje je znanstvene znatiželje i metodologije izučavanja hrvatske prošlosti jasno vidljivo u djelima tih povjesničara. Nada Klaić, primjerice, nije odviše poklanjala pažnju društvenoj povijesti s raseljeničkih pozicija, ali je upozoravala na nebrojene probleme koji su rezultirali takvim pojavnostima (N. Klaić, 1973, 1976, 1985, 1986). Miroslav Bertoša je zasigurno najbolji predstavnik hrvatske društvene i lokalne povijesti. On je, doduše, podvrgao žestokoj kritici istarsku historiografiju koja, iako višenacionalna, u segmentima još trpi utjecaje nacionalnih isključivosti, ali je istodobno od takve historiografije preuzimao njezine ponajbolje rezultate. U žarištu je njegova interesa razdoblje od 16. do 18. stoljeća, a glede proučavanja društvenih procesa istarske regije metodologija koju rabi može poslužiti kao obrazac budućih sličnih istraživanja za preostale hrvatske pokrajine (Bertoša, 1986a, 1986b, 1989). Felix Tobler je dugogodišnji neumorni proučavatelj povijesti gradišćanskih Hrvata te je prezentirajući rezultate svojih istraživanja objavio i članke koji svakako ulaze u red društveno-povijesnih analiza života doseljenika prema njihovu društvenom položaju koji su (bez)uspješno pokušavali očuvati u doseljenim sredinama (Tobler, 1979). Mađarska povjesničarka Vera Zimányi je također u više članaka

lo njihovo praćenje kroz barem tri naraštaja, počevši od trenutka njihove ugroženosti koja ih je nagnala na odluku da napuste dom i potraže mjesto nove obiteljske egzistencije, s namjerom da se modelima i metodologijama društveno-povijesnih znanosti obrade njihova nastojanja oko prilagodbe životu u doseljenim sredinama do treće generacije potomstva, tada će se povjesničari morati suočiti s nizom poteškoća i ograničenja u prozopografskom, kronološkom i prostornom smislu, a osobito glede raspoloživosti relevantnoga arhivalnoga gradiva. Rad, dakle, na projektu izučavanja tog problema ne bi bio ograničen samo vremenskim (druga polovica 15. i čitavo 16. stoljeće) i geografskim (prvenstveno hrvatske, ugarske, austrijske i talijanske zemlje) odrednicama. On jest, prije svega, ograničen brojem i prirodom sačuvanoga izvornog gradiva.¹⁰ Kako su pripadnici srednjega i nižeg plemstva bili poput običnoga hrvatskog puka aktivnim sudionicima procesa raseljavanja domicilnoga žiteljstva, a za razliku od »bezimenog puka« u dobroj su mjeri izbjegli anonimnosti, projekt bi bio usredotočen na prikupljanje i obradu izvornoga gradiva »plemenitih raseljenika hrvatskoga srednjovjekovlja«. Niže je i srednje

podastrijela rezultate proučavanja svakodnevice hrvatskih raseljenika dospjelih na južne i jugozapadne ugarske prostore (Zimányi, 1984). Ostvarenja američkoga medievista Jamesa R. Sweeneyja dolaze, pak, u obzir kao minuciozna analitička djela, koja na veoma ograničenu broju i vrsti izvornoga gradiva pružaju vjernu sliku raseljeničke histerije izazvane tatarskom provalom (Sweeney, 1994a, 1994b), a Catherine W. Bracewell je proučavanjem uloge i mjesta uskoka u povijesti Jadrana kao stjecišta kršćanskih i islamske civilizacije, ali i kao (raz)bojišta političkih sila Mediterana, Srednje Europe i Balkana, svojom monografijom potvrdila već iznesene pretpostavke Miroslava Bertoše o pogrešnim romantičarskim historiografskim prikazima uskočke povijesti (Bracewell, 1997). Iznimno ostvarenje pružio je znanstvenoj javnosti Ferdo Gestrin nakon dugogodišnjih istraživanja medievalnoga pisanoga gradiva po talijanskim arhivima. Migracije Slavena prema Italiji, među kojima su one Hrvata izrazito dominantne, središnja su tema njegova djela pa je ono kao takvo izniman historiografski doprinos poznavanju raseljeničke krize i demografskog kolapsa hrvatskih zemalja s kraja srednjega i početka ranog modernog vijeka (Gestrin, 1998). Glavni predstavnik novih usmjerenja hrvatske historiografije glede izučavanja problematike raseljeničtva tijekom čitavoga srednjeg i ranog novog vijeka jest Lovorka Čoralić (2001a). Za hrvatsku historiografiju fundamentalne monografije F. Gestrina i L. Čoralić o prekojadranskim migracijama hrvatskoga življa moraju, dakle, poslužiti kao poticajne studije za daljnja istraživanja takvog tipa.

¹⁰ Upravo zbog prirode pisanih dokumenata morat će se iz istraživanja isključiti ona socijalna kategorija hrvatskog društva koja je bila brojem najzastupljenija u procesima iseljavanja – pripadnici trećeg staleža. Obični seljaci (kako oni na prostorima svjetovnih i crkvenih gospoštija koji su bili na različite načine ovisni o svojim gospodarima – kmetovi, koloni, inkvilini itd., tako i oni koji su bili osobno slobodni – slobodnjaci, težaci itd., svi izrazito lošeg materijalnog stanja), stanovnici gradova (kako oni koji su bili ovisni o svjetovnim ili crkvenim vlasnicima tih gradova, tako i oni koji su živjeli u gradovima statusa slobodnih kraljevskih gradova ili komuna mediteranskog tipa, ali su istodobno bili na dnu imovne i društvene ljestvice svih navedenih tipova gradskih zajednica) ili, pak, marginalci (primjerice bolesnici, siromasi, nahočad i dr.) i isključenici (heretici, politički i drugi izgnanici itd.) tijekom promatranog razdoblja nisu ostavljali za sobom trajnije pisane tragove, pa je izučavanje sudbine takvih obitelji kroz dva ili više naraštaja posve nemoguće, ili je u tolikoj mjeri otežano da iziskuje iscrpljujuće i dugotrajno istraživanje neobjavljenih arhivskih fondova. U obzir ne bi došla ni istraživanja one kategorije hrvatskog društva koja je brojem bila zanemarivo mala, ali je, za razliku od prethodne, obilato zastupljena izvornim gradivom – feudalna elita. Naime, pripadnici hrvatskih velikaških obitelji uspjeli su opstati na »ostacima nekada slavnoga Hrvatskog Kraljevstva« pa se na temelju povijesti tih obitelji ne može u cijelosti objasniti sudbina tadašnjih raseljenika, zbog nepostojanja tipičnih primjera iseljavanja u strane države. Jedini, dakle, sloj hrvatskog društva, koji u većoj mjeri zadovoljava kriterije istraživanja društveno-povijesnih znanosti je onaj koji obuhvaća pripadnike tzv. »srednjega i nižeg plemstva« (Jurković, 2002a).

plemstvo od anonimnosti čuvao njihov društveni položaj i ugled, ali i njihova aktivna uloga u pokušajima preživljavanja tijekom i nakon (bez)uspješne obrane matičnog područja kada do raseljavanja i dolazi. Poteškoća, međutim, koja će se morati prevladati prilikom realizacije takva projekta jest nesređenost izvornoga materijala u smislu postojanja specijaliziranih pomagala poput inventara koji bi dokumente razbacane po raznovrsnim fondovima i zbirkama objedinili u svojevrstne obiteljske zbirke ili prozopografske priručnike čije bi postojanje istraživačima omogućilo lakše snalaženje u postojećim arhivima. Iz tih bi se razloga takvim obiteljima u početku zamišljenoga istraživačkog projekta prišlo metodološkom obradom »studija povijesnog slučaja« – *case study*.

Geografske su i vremenske granice također ograničavajući činioci budućih proučavanja položaja raseljenika s obzirom na njihov položaj prije selidbe i nakon doseljavanja u nove, udomiteljske, krajeve. U prostornom bi smislu sve hrvatske zemlje morale biti uključene: srednjovjekovno Hrvatsko Kraljevstvo, Dalmacija kojom u promatranom razdoblju *de facto* vlada Venecija, teritorijalno izolirana Dubrovačka Republika koja je dosegla baš u tom razdoblju najviši stupanj političke samostalnosti, srednjovjekovna Slavonija koja je tada pod snažnim utjecajima susjedne Ugarske i, konačno, Istra koja je u to doba podijeljena između mletačke i vlasti austrijskih nadvojvoda Habsburgovaca. Uz hrvatske bi u tim istraživanjima morali biti prezentirani primjeri iz života raseljenika u gotovo svim zemljama u kojima su Hrvati pronašli utočište. Tu se prije svega misli na srednjovjekovne ugarske, austrijske i talijanske pokrajine i države. Primjeri bi iz tih zemalja bili opisani uz najelementarnija objašnjenja pozadine njihova povijesnog razvitka, a razlog za takav pristup leži u tome što opći prikazi rezultata historiografija tih država, kao i u slučaju hrvatske historiografije, redovito ne pokrivaju temu, cilj i okvir zamišljenog projekta. Ipak, posve je jasno kako bi se pojedine informacije i rezultati te znanstvene produkcije mogli u projektu iskoristiti (usp. npr. Buttazzioni, 1871; Bidermann, 1891; Guglia, 1900; Cusin, 1934; Turetschek, 1965; Posch, 1972; Bak-Király, 1982; Simoniti, 1990). Vremenski okvir kojim bi se bavilo zamišljeno istraživanje bio bi sredina 15. i kraj 16. stoljeća. Početkom tog razdoblja nastupa ubrzana destabilizacija političkoga, gospodarskog, društvenog i crkvenog života hrvatskih zemalja, a njegov je kraj obilježen začetkom konačne stabilizacije Vojne granice na zapadnim ostacima hrvatskoga etničkog i političkog prostora. Stoga će se u nekim slučajevima ukazivati potreba kratkih izleta u ranije ili kasnije razdoblje od promatranoga, upravo radi boljeg razumijevanja pojedinih slučajeva i razvojnih procesa koji su tada bili u tijeku. Valja istaći kako je kraj 16. stoljeća obilježen obuzdavanjem procesa depopulacije hrvatskih zemalja i kako je proces raspada srednjovjekovnih oblika hrvatskih društava bio dovršen. Naredni se val velikih migracija stanovništva dogodio tek na kraju 17. i na početku 18. stoljeća. No, on je obilježen dijametralno suprotnim pravcima gibanja stanovništva. To je doba velikog uzmaka Osmanskog Carstva i začetaka kršćanske rekonkviste na prostorima srednje i jugoistočne Europe, pa bi samim time ostao u cijelosti izvan domašaja zamišljenih interesa projekta »raseljenika pred osmanskom opasnošću«.

V.

Jedno od osnovnih pitanja koje se znanosti nameće pri društveno-povijesnom proučavanju slučajeva raseljenih osoba jest pitanje kategorizacije, odnosno pitanje nas-

tajanja i profilacije svojevrsnoga »raseljeničkog pojmovnika« iz kojega je kategorizacija proizašla te pitanje valorizacije i kompatibilnosti onodobnoga »raseljeničkog pojmovnika« sa suvremenim shvaćanjima i vrednovanjima promatrane kategorizacije (usp. Gorman, 1994; Heršak, 1998). Rješenjem tih pitanja mogao bi se primjerenije objasniti i položaj plemićkih obitelji srednjeg i nižeg statusa unutar osebujnoga svijeta raseljenika na razdjelnici epoha, a on je ponajprije ovisio o stupnju osmanskoga vojnog pritiska na onodobne hrvatske prostore.

Osnovna je podjela na pojedine karakteristične skupine raseljenika ovisila o poziciji autohtonog stanovništva s obzirom na različite razine ratne opasnosti koje su im prijetele na njihovim područjima. Učestalost nasrtaja osmanskih vojska glavnom je odrednicom klasifikacije zona ratnih opasnosti. Naredni je kriterij definicije svake od predloženih zona i njezin smještaj s obzirom na udaljenost od Vojne granice, odnosno sposobnost hrvatskih vlasti da kontrolira stanje u pojedinim zonama. S obzirom, dakle, na intenzitet osmanske ugroze i geografskih osobitosti hrvatskih srednjovjekovnih zemalja mogu se razlikovati, uz okupiranu, i tri zone ratne opasnosti.

Stanovnici su okupirane zone u osmanskomu graničnom vojnom sustavu uživali privilegirani status centralnih vlasti, bilo da je riječ o vršiteljima vojno-upravnih dužnosti, bilo o podložničkomu zatečenom ili novonaseljenom stanovništvu (Moačanin, 1999: 117–136). Ta je zona bila i životno važnim prostorom hrvatskih starosjedilaca koji su se, izgubivši domicil, često pomicali na novouspostavljene obrambene linije priželjujući njezino preotimanje i oslobođenje. Ona je, konačno, bila i obitavalištem ljudi koji su u zatvorima i podrumima brojili uzničke dane iščekujući oslobođenje, svoj otkup ili razmjenu zarobljenika (usp. Raukar, 1997: 411–414), te onih starosjedilaca koji su nakon uspostave procjenjivali razinu (ne)tolerantnosti osmanske vlasti kako bi navrijeme donijeli odluku o ostanku ili odlasku sa svojih *baščina*. Određeni je broj takvih žitelja iskazivao i nadalje znakove solidarnosti i lojalnosti prema svojim bivšim gospodarima, u tajnosti ugovarajući s njima visinu poreznih davanja pod uvjetom da kršćanske vojne snage ne pustoše njihova imanja (usp. MOL, LR 1, 193, 276, 338 itd.) ili, pak, surađujući s ljudima uhodarske mreže uspostavljene u Hrvatskoj tijekom dvadesetih godina 16. stoljeća (Žontar, 1973; Simoniti, 1991: 151–169; Jurković, 1995: 47–48).

U prvu zonu ratne opasnosti spadali su oni hrvatski teritoriji nad kojima nije postojala kontrola ni jedne od vlasti sukobljenih strana (tzv. »ničija zemlja«) te oni prostori koji su bili teško ugroženi osmanskim vojnim operacijama. Ta je zona zapravo teritorij Vojne krajine i rasprostirala se duž Granice i u neposrednom njezinu zaleđu u dubinu do pedesetak kilometara. Opća je značajka prve zone ratne opasnosti devastiranost ruralnoga i fortifikacijska utvrđenost nekadašnjeg urbanog dijela, koji se u osnovi pretvorio u utvrđeni obrambeni protuosmanski sustav (v. Raukar, 1997: 420–425 i u tom djelu navedenu literaturu). Razina je devastiranosti te zone ovisila i o zemljovidnim osobitostima terena, odnosno o (ne)postojanju prirodno lako branjivih linija razgraničenja. Primjerice, stupanj je opustošenosti krajolika Vukovske u odnosu na Krbavsku županiju u trenutku osmanskog zaposjedanja bio znatno niži, jer ju je desetljećima prije sloma Korvinova obrambenog sustava uz Mačvansku i Srebrničku banovinu štitila za napadače teško savladiva »obrambena linija« Sava – Dunav. Sličnu zaštitu Krbavska, kao i ostale hrvatske županije, nije imala, pa je s obzirom na gorovitost, šumovitost i

obdarenost malim vodotokovima bila idealnom metom ne toliko velikih i dobro organiziranih osmanskih vojska (kojima je manevarska sposobnost zbog takvih zemljovidnih osobitosti bivala skućena), koliko srednjih i malih martoloških i akindžijskih postrojba, koje su pljačkaškim pohodima, zasjedama i nenadanim navalama na utvrde gotovo nometano pustošile krbavskim i ostalim hrvatskim krajevima južno od Gvozda i Velebita (usp. Jurković, 1998: 235–238, 1999: 65–70). Depopulacija je prve zone, osim neposredne opasnosti po život njezina stanovništva, ovisila i o trajnosti takve ugroze. Od pada Bosne, kada su gotovo sve hrvatske županije postale prvom zonom ratne opasnosti, pa do kolapsa Korvinova obrambenog sustava, kada je naskoro i Krbava bila izgubljena, prošlo je preko šest desetljeća permanentnih, nekih godina i višestrukih, osmanskih nartaja na njezina naselja, pa ne čudi što je nakon ratnih iskustava triju generacija Krbavaca u trenutku ulaska osmanskih snaga u njihov središnji grad, Udvinu, grad čuvalo svega nekoliko stražara Ivana Karlovića, kneza Krbavskog (v. Laszowski, 1914: 6; Thallóczy-Hodinka, 1903: 653; Kukuljević, 1863: 222; Šišić, 1915: 115). Depopulacija Krbave je tog trenutka bila stopostotna (Moačanin, 1993: 64, 1999: 40). Istodobno je Vukovska županija, iako geografski u neposrednom zaleđu Mačvanske i Srebrničke banovine (poput Krbavske koja je bila u samomu zaleđu Jajačke banovine), postala prvom zonom ratne opasnosti tek nakon pada Nándorfehérvára i Zimonyja (Zemuna) 1521., pa je do trenutka njezina konačnoga gubitka 1536. pretrpjela »samo« četrdesetpostotnu depopulaciju (Engel, 2000).

Druga je zona ratne opasnosti bila ona koja je trpjela provale (ne)regularnih osmanskih postrojba, a u cijelosti je bila pod kontrolom hrvatskih središnjih i lokalnih vlasti. Osnovna je karakteristika te zone njezina dobra populacijska očuvanost, jer se unatoč iseljavanju mnogobrojnog domicilnog stanovništva, koje nije nužno bilo produkt »straha od Turaka«, istodobno popunjavala pridošlicama s ugroženijih područja.¹¹ Toj su zoni, primjerice, u drugoj polovici 16. stoljeća pripadali središnji i zapadni dijelovi Zagrebačke i Varaždinske županije. Iz više su razloga ti dijelovi kao prostor mogućeg doseljavanja bili zanimljivi hrvatskomu raseljenom plemstvu, a time i njihovim podložnicima. Premda je to područje znalo trpjeti teška iskušenja za trajanja osmanskih pustojećih naleta, ono je u usporedbi sa stanjem u prvoj zoni bilo područje »podnošljive ugroženosti« na kojemu se, doduše u otežanim uvjetima i uz određen rizik, odvijala

¹¹ Znanstvenici su proučavajući izvorno gradivo zapadnoeuropskih zemalja uočili kako je u dugu razdoblju od 13. do 17. stoljeća nazočan proces opustjelih sela i selišta (tzv. *Wüstungsprozess*). Uzroci tih pojavnih oblika populacijske krize na seoskim gospodarskim prostorima vrlo su kompleksni i nisu isključivo posljedica epidemija raznih kužnih bolesti ili ratnih pustošenja. U najnovije su se doba povjesičari suglasili kako su mnogobrojni i raznovrsni činioci, najčešće uzajamnim djelovanjem, rezultirali propašću ruralnih naselja, poput klimatskih promjena, promjena osobina zemljišta, krize u proizvodnji žitarica, povećavanja feudalnih davanja i sl. (usp. Bertoša, 1986a/1: 306–307). Među te se činioce svakako mora ubrojiti i pojava robno-novčane privrede, a time i začetka procesa »urbanizacije srednjovjekovlja« na koji je u našim krajevima studijom ukazao Josip Adamček. On je, naime, upozorio kako je tijekom 15. stoljeća u srednjovjekovnoj Slavoniji naglo porastao broj gradskih naselja (blizu nevjerojatnih 70% početkom stoljeća je bilo svega 38, a na njegovu kraju čak 142 grada). Među novoosnovanim je gradskim naseljima bilo najviše onih koja su se formirala kao podgrađa, odnosno trgovišta (*oppida*) vlastelinskih utvrda (*castra*). Stanovnicima su se, pak, takvih naselja smatrali žitelji teritorija trgovišta, bez obzira jesu li obitavali unutar ili izvan samog naselja i svi su jednakopravno uživali gradske povlastice. Rast je broja žitelja takvih naselja očito ovisio o doseljavanju ljudi sa sela (Adamček, 1980: 177–178).

agrarna i djelomice obrtnička proizvodnja (Kampuš, 1968: 21–23; Adamček, 1980: 191–289). Smjerovi uobičajene trgovine su i u toj zoni potpuno zamrli, ali je zato cvjetala trgovina provijantom, dakle opskrbom vojnika na Granici svim logističkim potrepštinama (Adamček, 1980: 290–330; Štefanec, 2001: 157–178). Prihodi s takvih posjeda omogućavali su hrvatskomu plemstvu nastavak borbe za opstanak, to više što su posjedi u toj zoni bili veoma blizu Krajine i Granice, odnosno, domicilnih imanja tih plemenitih raseljenika. Vrlo je važan razlog pojačana raseljeničkog interesa za te dijelove Zagrebačke i Varaždinske županije bila i činjenica da su oni teritorijalno pripadali istoj državi te se doseljavanjem na takve prostore uvelike smanjivala mogućnost gubitka društvenoga i političkog statusa te etničkoga, vjerskog i kulturnog identiteta.¹² Druga je zona, dakle, bila primamljivim ciljem osmanskih haramija, odnosno akindžija i martolosa, jer je nudila bogat plijen u pokretnim dobrima, stoci i ljudima, ali je istodobno bila materijalnim i ljudskim izvorom obrambenih napora Vojne krajine i granice. Svakodnevna je zbilja druge zone ratne opasnosti očito bila sudbinski vezana uz djelotvornost i opstanak graničnoga obrambenog sustava.

Konačno, treću su zonu predstavljali oni teritoriji koji su bili gotovo u cijelosti sigurni i zaštićeni od osmanske opasnosti. U posljednju skupinu ulazili su i oni teritoriji koji su znali biti ugroženi osmanskim pohodima, ali ne permanentno ili tako često da stanovništvo tih teritorija ne bi bilo u stanju nastaviti s uobičajenim načinom života. Žitelji takve zone također su bili zaokupljeni tzv. »turskim pitanjem« i usmjereni na njegovo rješavanje ponajviše zbog vlastite sigurnosti, jer su ti prostori zbog svoje napućenosti i nedovoljne zaštićenosti ruralnih naselja i selišta bili iznimno atraktivnim metama osmanskih dobro pripremljenih i vođenih konjaničkih postrojba. No, učestalost je takvih pustošućih naleta, u pravilu pod vodstvom bosansko-hercegovačkih sandžakbegova, bila rijetka u usporedbi s onom na prostorima prve i druge ratne zone (usp. Simoniti, 1990: 204–208).

Jasno, rasprostranjenost tih zona mijenjala se tijekom vremena. Primjerice, sredinom 15. stoljeća okupiranu zonu je predstavljala srednjovjekovna Srbija, a prvu zonu Bosna, Hum, Zeta i južne županije Ugarskog Kraljevstva. Druga se zona sastojala od istočnih županija srednjovjekovne Hrvatske, a u zadnju su, treću zonu, ulazili susjedni teritoriji srednjovjekovne Slavonije, Dalmacije i Istre te zapadni i središnji teritoriji Ugarske. Pedesetak godina kasnije stanje se posve izmijenilo. Osmanlije su okupirali gotovo čitavu Bosnu, Hum i Zetu, a prva je zona ratne opasnosti na zapadu obuhvatila središnje

¹² Još je 1467. kralj Matija Korvin zakonom zabranio utjerivanje poreza prognanim plemićim pred Osmanlijama; *Nobiles regni profugi ante Turcos et similes, ubicunque habitent, ut nobiles sint a tali solutione exempti...* (potcrtao I. J.) (v. Bak i sur, 1996: 71). Isto tako je 1486. zakonom regulirao slučajeve u kojima bi plemić zbog Osmanlija te ostalih neprijatelja ili zlobnika ostao bez obiteljskih dokumenata, nužnih u, primjerice, dokazivanju svojega društvenog statusa ili prava na obiteljska posjedovanja. Dopustio je, naime, da svjedočenjem pred sucima dotične županije plemstvo potvrdi oštećeniku njegov status i prava na obiteljsku imovinu s vremenskim ograničenjem od šezdeset godina unazad (v. Bak i sur, 1996: 67). Tim je zakonskim aktima kralj olakšao prognanomu plemstvu snalaženje u novim sredinama, kao i njihovo brže uklapanje u sustave uprave na razinama lokalnih vlasti. Aktivno je sudjelovanje plemstva podrijetlom s prostora srednjovjekovne Hrvatske u administrativnim i vojnim strukturama vlasti Slavonije tijekom 16. stoljeća uvelike pridonijelo konačnomu političkom objedinjavanjem »ostataka Kraljevstva« pod hrvatskim imenom (Budak, 2000: 11–12).

dijelove Hrvatskog Kraljevstva: među ostalima i županije Liku, Krbavu i Knin. Druga zona opasnosti predstavljala je u tom času zapadne ostatke Hrvatske, obalni pojas Dalmacije, gotovo čitavu srednjovjekovnu Slavoniju i južne županije Ugarskog Kraljevstva, dok je treća zona sužena na dalmatinske otoke, Istru te zapadnije na austrijske nasljedne zemlje (teritorije današnje Slovenije i sjeverne dijelove Italije i Austrije).

VI.

S obzirom na silinu osmanske ugroze po pojedinim područjima, i ondašnji su se hrvatski raseljenici podijelili na četiri osnovne kategorije. Pripadnost tim tipiziranim kategorijama, kao što se pokazalo, ovisila je najčešće o interesu, volji i vjeri svakog pojedinca da brani svoj položaj i socijalni status naslijeđen iz predratnoga hrvatskog društva, odnosno da obrani svoja materijalna dobra koja su najčešće i bila izvorom položaja u društvu (Jurković, 1999: 81). Pojmovi za raseljenike u izvornim dokumentima vrlo su neujednačeni i u prvi se mah čini kako su daleko od bilo kakve uporabne društveno-jezične vrijednosti. Naime, na hrvatskim su se teritorijima tijekom promatranog razdoblja redovito pisali dokumenti na latinskome, hrvatskom, talijanskom, njemačkom, pa i mađarskom, jeziku. U tim je dokumentima nazočan i različit stupanj razvijenosti »raseljeničkog pojmovnika«. Takvu raznolikost u tada prisutnim diplomatskim jezicima na području hrvatskih zemalja najbolje pokazuje i peterojezični rječnik Fausta Vrančića objavljen na kraju 16. stoljeća, dakle u doba kada su se veliki pokreti hrvatskoga življa zaustavili i kada je, očito, »raseljenički pojmovnik« u hrvatskom jeziku zadobio svoj konačni oblik (Vrančić, 1595).

Klasifikacija na četiri osnovne skupine raseljenika učinjena je, dakle, na bazi šesnaestostoljetnoga hrvatskoga, tada već ustaljenog, pojmovnika. Radi što boljšeg razumijevanja pojedinih pojmova, u tekstu će se pružiti i detaljna objašnjenja svakog pojedinog pojma s odgovarajućim hrvatskim, latinskim, talijanskim, njemačkim i mađarskim sinonimima. Svi se oni javljaju u dokumentima, a potvrđeni su i u rječniku Fausta Vrančića. Kako bi ta pojmovna klasifikacija bila što razumljivijom međunarodnoj znanstvenoj javnosti, predložit će se i odgovarajući engleski sinonimi.

U prvu karakterističnu skupinu raseljenika spadaju **izbjeglice** (**hr:** *bižeći, bigavica, bežalac, bežlivec*; **l:** *fugax, fugitivus*; **t:** *fugace, fugato*; **nj:** *Fluchtig, m:* *futó*; usp. Vrančić, 1595: 39–40; Belostenec, 1740/1: 587–588, 1740/2: 11; Mažuranić, 1975: 441; Heršak, 1998: 89–91). Pripadnici te skupine napuštali su domovinu već prilikom prvih pojava osmanske prisutnosti na njihovu domicilu. Oni su, dakle, iseljavali s područja druge i treće zone ratne opasnosti pokušavajući pronaći još sigurnija i mirnija mjesta u susjednim zapadnim ili, pak, još udaljenijim državama. Tipični su predstavnici te skupine trgovci dalmatinskih komuna ili hrvatskih gradskih naselja koji »pred Turcima« sklanjaju svoje obitelji i materijalna dobra te se sele u mjesta koja su pomicanjem trgovačkih pravaca (Jadran – Srednja Europa) na zapadnija i od osmanske ugroze sigurnija područja (austrijske nasljedne zemlje) dobila na značenju. Iz Zadra, grada koji je tijekom druge polovice 15. stoljeća bio sigurnim zaklonom pred naletima osmanskih postrojba, veoma brzo je otišao najosjetljiviji sloj stanovništva – trgovci i obrtnici stranci, dakle ljudi s najnižim stupnjem osjećaja lojalnosti prema sredini u kojoj su određeno vrijeme živjeli i radili. Udio je, primjerice, njihova uloženoga kapitala u zadarskoj trgo-

vini krajem 15. stoljeća spao na mizernih 4,3% u odnosu na onaj s kraja 14. stoljeća (usp. Raukar, 1977b: 263). No, druga je polovica 15. stoljeća u povijesti Zadra ujedno i razdoblje iseljavanja mnogobrojnih njegovih stanovnika u prekojadranske gradove, osobito Veneciju (usp. Čoralić, 1993: 117, 2001a: 446–453). To je istodobno i razdoblje učestalih useljavanja ratom ugrožena hrvatskoga življa, pa tako i članova hrvatskih plemenitih obitelji (Antoljak, 1962). Klasifikaciji tadašnjih pridošlica u Zadar mora se pristupiti iznimno pažljivo, jer se dio njih oslanjao na Zadar kao na mjesto sigurna zakloništa za nemoćne članove obitelji (ostarjele roditelje, supruge, punoljetne kćeri i maloljetnu djecu), dok su muškarci i nadalje aktivno sudjelovali u obrani vlastitih patrimonia na područjima prve ili druge zone ratne opasnosti. Takvi se primjeri mogu svrstati u kategoriju bilociranih obitelji (v. poglavlje »Izbjeglice ili prognanici – bilociranost, put spasak«, u: Jurković, 2003), pa je u proučavanju raseljeničkog statusa svake obitelji nužna precizna genealoška i prozopografska analiza dokumenata. Slučaj koji se može svrstati u skupinu izbjeglica jest primjer Franje, pripadnika plemenitog roda Stupića. On je između 1483. i 1527. veoma često spominjan kao kirurg i apotekar u spisima zadarskih bilježnika. Uspio je raznim zemljišnim transakcijama doći do ovećeg posjeda u neposrednoj blizini Zadra (*sub Monte Ferreo*), a od samostana Sv. Marije je kupio i cijelo imanje u Bibinju (Antoljak, 1962: 90).¹³ Održavao je, doduše, žive veze s hrvatskim plemićima uključenim u graničnu vojnu pripremu, ali je očito kako se njegova osnovna djelatnost ne može nikako dovesti u vezu s protuosmanskim djelovanjem. Dapače, on je u Zadru nazočan još od doba kada njegova domicilna područja (županija Bužani pod Velebitom i mjesto Biljane u Novigradskom distriktu Lučke županije) nisu ugrožena osmanskim pustošenjima u tolikoj mjeri da bi to bio osnovni razlog njegova napuštanja djedovske baštine.¹⁴

Iz navedenih se primjera može zaključiti kako postoji sličnost u postupcima izbjeglica s kraja 15. stoljeća i onih iz razdoblja Domovinskog rata, koje je M. Mesić nazvao *predbjeglicama*. Riječ je o pripadnicima situiranih obitelji kojima je »izlaz u nuždi« bio osiguran. Oni su se imali kamo skloniti, i ta im je činjenica olakšavala donošenje rane odluke o napuštanju mjesta boravka u kojemu je ugrožena njihova i obiteljska fizička sigurnost (Mesić, 1992a: 107, 1995a: 662). Takav je tip raseljenika iznimno teško pratiti i iziskuje minuciozno biografsko izučavanje dokumenata, jer se veoma brzo i gotovo bezbolno uklapaju u novu sredinu. Njihova je prednost pred raseljenicima koji su iza njih nagrnuli u tu istu udomiteljsku sredinu golema, jer je ta sredina u pravilu primala prve »izbjegle nesretnike« na vrlo human, kršćanski susretljiv i suosjećajan način. Isti je stav prema njima vrijedio i za pravoslavne »šizmatike« (usp. Bak i sur., 1996: 36–

¹³ Uz dokumente koji su navedeni u tom djelu usp. i: DAZD, SZB, Iohannes de Salodio, b3, fasc. III/6, 14'-16; fasc. III/12, 9-9'; DAZD, SZB, Iohannes Franciscus Grisinus, b 2, fasc. II/11, 2'-3; DAZD, SZB, Antonius Barba, b1, fasc. 1A, 19'-20; fas. 1B, 1-1' i 2-2'; fasc. 1K, 31'-32' i 33-33'; fasc. 1O, 42-42'; b2, fasc. 1B, 30-30' i 30'-31; fasc. 1E, 10-10'; fasc. 1F, 61'-62; fasc. 1K, 22'-23; fasc. 1L, 13-13' i 14-14'; fasc. II/2, 35-36' i 36'; DAZD, SZB, Iohannes Philippus Raymundus, b1, fasc. I/3, 44'-45'; DAZD, SZB, Petrus de Pago, b2, fasc. II/7, 22-22'.

¹⁴ Ni u jednomu poznatom dokumentu on nije otvoreno označen kao »izbjeglica« (*fugitivus*), ali je ustrajno imenovan nadimkom »Turčin« (*Turcus*), što je aluzija zadarske okoline na njegov neprimjeren status s obzirom na plemenito podrijetlo koje ga je, kako staleški, tako i moralno, obvezivalo na aktivniji i neposredniji angažman u obrambenim naporima hrvatskog plemstva (Jurković, 2002b: 244).

37). Primjeren engleski sinonim za takvu vrstu raseljenih osoba bio bi djelomice i po svojoj definiciji *fugitives*. Taj je pojam uz oznaku osobe u bijegu pred zakonom (*a fugitive from justice*) noseći pojam i za osobe koje bježe iz zemlje pogođene ratom (*fugitives from a country ravaged by war*), pa nije posve jasno zašto se u međunarodnim institucijama koje se primarno bave problemom raseljenika za takvu skupinu migranata preferira termin *refugees*, kada postoji odgovarajući engleski pojam za *izbjeglice* ili, kako ih je Mesić definirao, *predbjeglice* (Cowie, 1994: 499).

U drugu skupinu iseljenika spadaju **prognanici** (**hr:** *protiran, pregnanec, prognan*; **l:** *profugus*; **t:** *vago*; **nj:** *Fluchtig*; **m:** *pribeg*; usp. Vrančić, 1595: 34; Belostenec, 1740/1: 545; Mažuranić, 1975: 441 i 443; Heršak, 1998: 91). Ta je skupina, za razliku od prve, ustrajno pokušavala obraniti svoje matično područje do krajnje točke izdržljivosti. Tek u trenutku neposredne prijetnje okupacijom pripadnici su te skupine napuštali domicil i povlačili se u sigurnije krajeve. Prognanici su pripadali prvoj zoni ratne opasnosti i tek u času kada je ona postala okupiranom, oni su se selili – ili na područje novouspostavljene prve zone gdje su i nadalje pokušavali zaustaviti osmansko napredovanje, ili pak na teritorije druge i treće zone. Vrlo su prepoznatljivi predstavnici te skupine raseljenika plemići, jer su pod prijetnjom gubitka vlastitih posjeda, a time i socijalne odnosno staleške sigurnosti i privilegiranosti, pod svaku cijenu branili baštineni imetak i položaj. Njima je bilo »domišljati se načinima kako da ne budu protjerani i da sve svoje ne izgube«, kako je slikovito sažeo svoj egzistencijalni problem knez Bernardin Frankapan u pismu zetu Jurju Brandemburškom (Thallóczy-Hodinka, 1903: 26; Jurković, 1999: 72–82). Znali su kakva ih neizvjesnost čeka u progonstvu, pa ne čudi Bernardinova izjava izrečena u govoru *Oratio pro Croatia* pred staležima Carstva u Nürnbergu (1522.) kako Hrvati ne žele prositi poput mnogih velikih i poglavitih muževa Grka, Bugara, Srba i Albanaca te kao prognanici u siromaštvu i umrijeti (Frankapan, 1522: 4).¹⁵ Istina, svi su *nobiles regni profugi ante Turcos* još od doba kralja Matije Korvina uživali zaštitu države (usp. Bak i sur., 1996: 67 i 71), ali svakodnevica je pokazivala da u većini slučajeva prognani plemići nisu uspijevali steći imanja koja bi vrijednošću bila ekvivalentna izgubljenim patrimonijima. Raseljeno je plemstvo bilo prisiljeno prihvaćati, često radi opstanka obitelji, vrlo rizične službe koje se nisu pokazale isplativima u smislu naknade barem onih gubitaka uzrokovanih osmanskim osvajачkim napredovanjem (Jurković, 1995: 29–55, 2002b: 241–243). Za razliku od plemenitih raseljenika, koji su u dokumentima redovito opisivani prognaničkim pojmovnikom, pripadnicima je trećeg staleža najčešće pripisivana izbjeglička terminologija, čak i u trenucima kada je osmanska okupacija teritorija s kojih se puk morao skloniti ako nije htio potpasti pod vlast »neprijatelja kršćanstva« bilo pitanje dana, a ne mjeseca ili

¹⁵ »Nos certe mendicare nolumus, quemadmodum ipse Romae Graecos, Misos, Seruianos, Albanenses plesrosque magnos ac principes viros mendocare vidi, et in paupertate mori...« Primjerci tog govora čuvaju se u knjižnicama: Országos Széchenyi Könyvtár – Kézirattár és régi kiadványok tára [Nacionalna knjižnica Széchenyi – Zbirka rukopisa i starih izdanja] u Budimpešti pod signaturom *App.H.161, RMK III.254*; Magyar tudományos akadémia könyvtára – Kézirattár és régi kiadványok tára [Knjižnica Mađarske akademije znanosti – Zbirka rukopisa i starih izdanja] također u Budimpešti, pod signaturom *Ráth 1304*; Österreichische Nationalbibliothek u Beču pod signaturom *43.S.29*; Herzog August Bibliothek u Wolfenbüttelu pod signaturom *Bibliotheka Augusta – Quodlibetica, 104.7 Quod.(8)*; Harvard University Library u Cambridgeu (Massachusetts, USA) pod signaturom *ZHC 5, F 8511, 5220*.

godine. Takav stav plemstva nije čudan s obzirom na činjenicu da su bili svjesni utjecaja stupnja devastiranosti i depopulacije na obrambenu moć graničnih krajeva. Vrhovni je zapovjednik Hrvatske Krajine, Ivan Lenković, primjerice 1559. predložio banu Petru Erdödyju zabranu iseljavanja, jer je mnoštvo seljaka svakodnevno »bježalo« s graničnih prostora. Išao je tako daleko da je bez sustezanja banu sugerirao kako bi uz zabranu prijevoza izbjeglica na gazovima i skelama rijeka prema austrijskim i ugarskim zemljama valjalo uhvaćene u takvim pokušajima objesiti o prvo stablo, a žene im i djecu utopiti (Šišić, 1916: 53)! No, izrazito rigidan Lenkovićev stav nije dijelio njegov otac kada je, prodavši svu svoju *plemenšćinu* subraći od roda Mogorovića u Lici, odselio preko, sinu mu sporne, rijeke Kupe i nastanio se u Kranjskoj te je, štoviše, na novostečene posjede naseljavao »izbjeglice« s hrvatskih prostora ugroženih ratom (Steklasa, 1893: 58–59). Partikularni su interesi plemstva očigledno često bivali kontradiktornima kada se odlučivalo o sudbini podložnoga žiteljstva s »granice kršćanstva«, pa tako i kada se ocjenjivala njihova raseljenička uloga. Navedeni je primjer prognaničke sudbine »hrvatskih seljaka« zaista čudesan zbog najmanje dva razloga. Prvi proizlazi iz nevjericice u tako dugotrajan opstanak seoskog puka u rodnom kraju s obzirom na njihovo loše imovno stanje i visok stupanj ratne ugroze, a drugi iz tragike te iste njihove upornosti u opstanku, koja im je na koncu kao nagradu donijela zabranu iseljavanja.

Iz navedenih se primjera može doći do zaključka kako postoji sličnost u postupcima prognanika s kraja 15. stoljeća i onih iz razdoblja Domovinskog rata, koje je M. Mesić nazvao *nagnanim izbjeglicama* i *izbjeglicama pred ratnim razaranjima i okupacijom*. Riječ je o ljudima koji se, bez obzira na svoju stalešku pripadnost, nisu imali kamo skloniti te su odluku o napuštanju ugroženoga doma donosili u trenucima kada više nisu mogli izdržati pritisak neprijatelja (Mesić, 1992a: 107–111, 1995a: 666–671). Takav je tip raseljenika relativno lako pratiti, jer su njemu pripadale i obitelji hrvatskog plemstva, koje su ostavile traga u pisanim vrelima 16. stoljeća, što nije slučaj i s nebrojenim obiteljima hrvatskog puka tog doba. Njihove su sudbine znale poprimiti nezamislivo potresne razmjere ako se usporede sa sudbinama pripadnika ostalih raseljeničkih skupina. Prognanicima je, naime, preostalo potražiti udomiteljske sredine u kojima su se već smjestile »nesretne izbjeglice« ali ih je, za razliku od njih, ta sredina zbog njihova broja primala s podozrivošću, nelagodom i odbojnošću, premda je baš doprinos prognanika u zaustavljanju neprijateljske agresije bio nemjerljivo veći od onoga izbjeglica. Pokazalo se kako je pravilo suvremenih imigrantskih politika pojedinih država *more refugees, less asylum*, vrijedilo i u kršćanskoj Europi na prijelazu iz srednjega u novi vijek (usp. Roberts, 1998). Odgovarajući bi engleski termin za takvu vrstu raseljenih osoba bio *refugees* (Hyndman, 1987: 49–51; Mesić, 1994a: 114–115).

Treću skupinu raseljenika čine **izgnanici** (**hr:** *izagnan*; **l:** *exul*; **t:** *bandito*; **nj:** *Vertrieben*; **m:** *szam-kiveteth*; usp. Vrančić, 1595: 34; Belostenec, 1740/1: 545, 1740/2: 405; Mažuranić, 1975: 441 i 443; Heršak, 1998: 91). Ljudi koji su pripadali toj skupini raseljenika su oni koji su isprva dočekali i prihvatili osmansku vlast te tako ostali i zadržali svoje posjede na domicilu. No, oni su bivali nakon kraćeg vremena izgnani iz raznoraznih razloga. Najčešći uzroci izгона bili su vjerske, političke, pa čak i etničke prirode. Civili, ratni zarobljenici i taoci koji su služili u razmjenama zarobljenika zaraćenih strana također ulaze u tu skupinu raseljenika. Svi su oni bili žitelji okupirane i prve rat-

ne zone, koji su potom prisiljeni preseliti na teritorije prve, druge ili treće zone ratne opasnosti. Zanimljivo je također kako su odluku o ostanku na obiteljskom imanju usprkos osmanskoj okupaciji mnogo lakše donosili ostarjeli članovi obiteljske zajedice. Humski je plemić Jakovac Vitulović, primjerice, zamolio županijske suce da ga oslobode obveze davanja redovitih poreza na neko vrijeme jer, kako je rekao: »znate moje potrebe i nevole, da su me Turci sagnali s većega dila moje plemenščine i da sam ostaril i omlohavil – pa je nastavio – poiti mi e tē s ovoga mala ostanka moe plemenščine ... zato molim Boga i vas, e da biste me pod starost ne poslali po tuih stranah« (Kukuljević, 1863: 157; Šurmin, 1898: 367). No, bilo je i čitavih obitelji koje su se nadale kako je nastavak života i pod osmanskom vlašću mogući. Ubrzo su, međutim, uvidjele da to nije nimalo jednostavno. Kao podanici Osmanskog Carstva morali su sudjelovati u vojnim pohodima na ostatke Hrvatske ako su kanili zadržati povlašteni status u njima novom društvu, a to se kosilo s vjerskim, etničkim i socijalnim normama ponašanja koje su baštinili iz ranijih vremena. Stoga su se na hrvatskom dijelu Granice javljali plemići podrijetlom s već okupiranih prostora sa svojim konjaničkim družinama, nudeći usluge vojnim spremama protuosmanskih obrambenih utvrda (usp. Thallóczy-Horváth, 1915: 184; Vj. Klaić, 1917: 83–84, 1981/5: 30). Na sličan se način mogu tretirati i pristalice kralja Ivana Zapolje, koji bi nakon određenog vremena ipak prešli na stranu kralja Ferdinanda Habsburškog, jer im je Zapoljina suradnja s osmanskim vlastima postajala nesavladivom moralnom i etičkom zaprekom (usp. primjer vranskog priora Ivana Tahija: Laszowski, 1914: 385; Šišić, 1915: 177–179 i 186–188; Laszowski, 1916: 105–106 i 160–161, itd.).

Pitanje je, pak, »Alahovih uznika« u hrvatskoj historiografiji tek dotaknuto. Ono još čeka istraživače spremne na prelistavanje golemo (ne)objavljena arhivskoga gradiva koje skriva životne sudbine nebrojenih osmanskih zarobljenika, taoca i robova (usp. npr. Thallóczy-Horváth, 1915: 118–122; Laszowski, 1916: 347–348, 1917: 306–309, 1931: 65 itd.). Znanstvenoj su javnosti na taj problem već ukazivali pojedini povjesničari, upozoravajući na raspršene dokumente ili na notarsko gradivo dalmatinskih komuna na koje bi slučajno naišli obrađujući svoje teme (usp. Božić, 1952: 326–329; Voje, 1977: 388–389; Hrabak, 1986: 69–70; Voje, 1992: 323–324; Raukar, 1997: 411–415; Čoralić, 2001b: 29–60). Na zanimljive slučajeve izbavljenja iz osmanskog sužanjstva upozorio je u novije doba i Stanko Andrić. On je objavio četrnaest svjedočanstava užitnika čudesnih izbavljenja iz osmanskog zatočeništva pripisanih sv. Ivanu Kapistranu (Andrić, 1999, 259–262 i 315–326). Bez obzira na pionirski pokušaj sintetskog prikaza Andreja Čebotareva, skromnim je istraživačkim zahvatima još uvijek daleko odgovor na pitanje Tomislava Raukara: »Što o sudbini Hrvata u turskom sužanjstvu govore izvori?« (Čebotarev, 2002; Raukar, 1997: 412). Odgovoru na to pitanje mogu pripomoći rezultati rada povjesničara, stručnjaka za razdoblje španjolske rekonkviste. Komparativni je pristup tim rezultatima posve moguć s obzirom da je na prostorima Iberskog poluotoka stoljećima buktio kršćansko-muslimanski sukob, a pitanje je regulacije odnosa prema zarobljenicima bilo po suprotstavljene strane iznimno važno (usp. npr. Brodman, 1985, 1986; Burns, 1995; Friedman, 1995; Meyerson, 1995; Constable, 1997).

Razmišljanja, postupci i proživljene traume izgnanika s kraja 15. i tijekom 16. stoljeća u usporedbi s onim iz razdoblja Domovinskog rata, koje je M. Mesić opisao kao iskustva *prognanika* i *zarobljenika-prognanika*, gotovo su istovjetni. To su ljudi koji su

pod svaku cijenu nastojali opstati na pragu obiteljskog doma. Pokazalo se, međutim, da nisu mogli prihvatiti osmanske sustave vrijednosti i norme ponašanja kojima se i pod cijenu fizičke eliminacije i progona, primjerice katoličkog svećenstva, iz osnova mijenjao vjerski i kulturni identitet zaposjednutih hrvatskih prostora (Kukuljević, 1857: 34–35; Mesić, 1992a: 111–118, 1995a: 671–672). Izgnanike, taoce, sužnje i ratne zarobljenike je kroz izvorno gradivo relativno lako pratiti, ali se znanstvenicima zbog nesređenosti to gradivo istodobno nudi kao izazov koji traži mukotrpan i ustrajan interdisciplinarni i multidisciplinarni rad. Izgnanička je sudbina nalik prognaničkoj po svim pojavnim oblicima pravila ponašanja udomiteljske sredine tipa *more refugees, less asylum*, pod uvjetom da ta sredina nije pripadala prvoj zoni ratne opasnosti u kojoj je zbog pomanjkanja žitelja svaki pridošlica bio dobro primljen. Odgovarajući bi engleski termini za takve raseljenike bili po svojoj definiciji *expellees, expatriates* ili *exiles* (Cowie, 1994: 420–422).

U posljednju kategoriju raseljenih skupina stanovništva spadaju **prebjezi** (**hr:** *pribeg, predavac, vlah, martolos, uskok*; **l:** *refuga, transfuga, perfugus*; **t:** *fugituo, transfuga*; **nj:** *Fluchtig, Abtrunnig*; **m:** *pribeg*; usp. Vrančić, 1595: 76 i 89; Belostenec, 1740/1: 893 i 1032, 1740/2: 583; Mažuranić, 1975: 1087, 1089 i 1511–1513; Heršak, 1998: 280–281). Ta skupina raseljenika tijekom 16. stoljeća postaje vrlo šarolika s obzirom na vjersku i etničku pripadnost njezinih članova. Naime, u prvim dokumentiranim prelascima i naseljavanjima tih skupina na ugarske i hrvatske teritorije (druga polovica 15. stoljeća) prevladavaju Srbi i Vlasi pravoslavne vjeroispovijesti (Bak i sur., 1996: 36–37; Thallóczy-Horváth, 1915: 47 i 55–56; HDA, DMV, 525), nakon čega je nastupilo doba pojedinačnih prelazaka hrvatskih plemića, koji su u prvoj fazi prilagodbe osmanskim vrijednosnim sustavima prihvaćali islam te uzimali učešće i u osmanskim vojnim pohodima (usp. Vj. Klaić, 1981/4: 418–419; 1981/5: 30). No, svi bi se takvi primjeri morali pažljivo proučiti jer je, primjerice, i dio zarobljenika prihativši islam ne samo stekao osobnu slobodu, već je na takav način izbjegao i plaćanje visokih otkupnina za koje često nije imao novca; nakon toga bi iskoristio povoljan trenutak da »prebjegne« na hrvatski slobodni teritorij (Čoralić, 2001b: 29–54). U drugom su razdoblju masovnijih prelazaka na ugarsko-hrvatsku stranu (do 1550.) znatan udio u skupinama prebjega činili i hrvatski starosjedioci koji su dotad služili u osmanskim pograničnim postrojbama. Preostali dio tih skupina činili su njihovi sudrugovi pravoslavne vjeroispovijesti, koje su upravo osmanske vlasti kolonizirale na novoosvojena granična područja. Premda je, primjerice, slučaj prebjeglih Srbljana, Rašana i Vlaha naseljenih na prostor Žumberka u velikoj mjeri zaokupio pažnju historiografije, previdjela se činjenica da spomenuti Srbljani nisu po etničkoj pripadnosti Srbi. Oni su bili Hrvati, dakle autohtoni žitelji katoličke vjere županije sa sjedištem u Srbu na Uni. Kako je skupina tih prebjega bila mješovita u etno-konfesionalnom pogledu, ona je i prihvatila za njih kompromisno rješenje vjerskog opredjeljenja – grkokatoličko, a od samoga su početka egzistencije u Žumberku dobili od predstavnika službenih vlasti tada pozitivnu odrednicu – uskok (usp. Lopašić, 1884: 5–16; Laszowski, 1916: 405–411; Pavičić, 1962: 88 i 164). Pisana građa s kraja 16. stoljeća, međutim, svjedoči o izrazitoj etničkoj vlaškoj i srpskoj, te vjerskoj pravoslavnoj dominaciji članova skupina koje su prelazile iz osmanske strane na stranu hrvatske vojne službe. Iako su članovi skupine prebjega bili,

dakle, različita etničkog i vjerskog podrijetla, oni su ipak funkcionirali kao homogena cjelina koja je egzistirala na temelju vojničke solidarnosti. Ta je skupina djelovala na bazi privilegirana vojničkog položaja te je kao takva nudila svoje usluge na područjima graničnih sustava zaraćenih strana s ciljem maksimalnog izvlačenja osobnih koristi (privilegirani položaj unutar društva, novčanu dobit u obliku bolje plaćene vojne službe, prilike za pljačkaške djelatnosti i sl.). Ona se zaista može promatrati kao skupina (polu)-profesionalaca koja je primarno zadovoljavala vlastite potrebe, a tek potom vlastite postupke pravdala općeprihvaćenim idealima i normama ponašanja one strane u čijoj je službi i bila (Bertoša, 1986b: 98–99; Kaser, 1997: 31–54; Bracewell, 1997: 53–87 i 155–232; Jurković, 1998: 238–241; Štefanec, 2001: 46–59).

Prebjezi nisu, nažalost, predviđeni u analizama raseljeničkog statusa prisilnih migranata M. Mesića, iako je takvih slučajeva bilo i za Domovinskog rata. Oni su, prema općem uvjerenju javnosti 16. stoljeća, »nužnost« proistekla iz potrebe demografske obnove krajiških opustjelih prostora, ali istodobno i smetnja autohtonom stanovništvu (Štefanec, 2001: 41–51). Prebjezi su ponajviše pragmatični i ponajmanje idealisti, te su se kao takvi na granicama i krajištima izvrsno snalazili. Oni su bili pionirima u izgradnji tzv. pograničnog društva (*frontier society*), kao i svih vrijednosnih odrednica koje su s vremenom oblikovale uskočki i krajiški mentalitet (Jurković, 1998: 234–241). Njih je kroz izvorno gradivo lako pratiti pa se o njima i njihovu doprinosu opstojanja »predziđa kršćanstva« puno pisalo kroz prizme (ne)objektivnih izučavanja srpskog i vlaškog etničkog udjela u toj povijesti. Usporede li se s prethodnim kategorijama raseljenika, a s obzirom na način prihvata od udomiteljske sredine po načelu *good luck for pioneers – bad luck for latecomers*, moglo bi se s velikim oprezom zaključiti kako im je sudbina nalik izbjegličkoj (Gruber, 2000). Jasno, prebjezima je to pravilo vrijedilo na prostorima prve zone ratne opasnosti, za razliku od izbjeglica kojima se kao »pionirima posrećilo« na prostorima pošteđenim ratnih opasnosti. Odgovarajući bi engleski pojmovi za prebjege mogli biti *deserters, renegades, runagates* (Cowie, 1994: 324–325, 1067 i 1107–1110).

VII.

S obzirom na raznolikost navedenih termina i njihovih značenja u engleskom jeziku, u prvom bi se času nabrojene podjele mogle činiti prejednostavnima i nekorisnima za potrebe znanstvenog izučavanja statusa pojedinih skupina raseljenih osoba. Stoga bi modeli suodnosa i međusobnog ispreplitanja šesnaestostoljetne uporabe hrvatskih, latinskih, talijanskih, njemačkih i mađarskih pojmova mogli poslužiti kao primjer nastajanja raseljeničke kategorizacije. Takvim je pristupom dolazilo do uporabe hrvatskih pojmova u dokumentima pisanim njemačkim, talijanskim i mađarskim, pa čak i latinskim jezikom, ako se htjelo točno precizirati o kakvoj je vrsti raseljenika u danom trenutku bilo riječi. U gradivu koje svjedoči, primjerice, o naseljavanju prebjega u Žumberak, javljaju se pojmovi: **nj:** *der herübergefallen Thürkhen, Prybeggen*; **l:** *perfugos, prybegli homines, transfuge*; **m:** *prebegwketh* itd.

Navedena terminologija, koja se razvijala tijekom druge polovice 15. i kroz čitavo 16. stoljeće, posredno govori o poziciji i percepciji naroda koji su bili zahvaćeni masovnim migracijskim pojavama. Način razvitka i uspostave terminologije u tim jezicima posredno objašnjava pozitivne, ali i negativne aspekte stavova udomiteljske većine

prema raseljenim osobama, ali isto tako i njezinu percepciju raseljenih osoba. Očita je izvjesna ravnodušnost pripadnika njemačke jezične zajednice prema potrebi precizne formulacije pojedine vrste raseljene osobe. Njemački jezik 16. stoljeća poznaje samo dva pojma za ljude koji kao pridošlice dolaze na prostore tog jezika. Pojam *Fluchtig* javlja se i u slučajevima izbjeglih, prognanih, ali i prebjeglih skupina stranaca. Jedini njemački pojam koji točno precizira poziciju raseljene strane osobe jest onaj koji opisuje izgnanika (*Vertrieben*). No, i svi ostali jezici imaju unutar svojih jezičnih sustava točno formulirane pojmove za tu vrstu raseljenika (**l**: *exul*; **t**: *bandito*; **m**: *szam-kiveteth*; **hr**: *izagnan*), jednostavno zato što je ustanova izгона političkih neistomišljenika bila poznata u čitavoj Europi još od antičkih vremena. Stanovništvo je njemačkih govornih područja, dakle, bilo u poziciji pružanja utočišta i prihvata raseljenih pripadnika drugih naroda, pa je stoga primarno i promatralo raseljenike kao one koji se sklanjaju ili bježe od životne opasnosti, dakle one koji jesu *Fluchtig*, te im se stoga u ime kršćanskoga i općeljudskog morala morala pružiti zaštita. No, *Fluchtig* je pojam koji reflektira i negativne konotacije stava domicilnoga njemačkog stanovništva prema pridošlicama, jer pridošlice su stranci koji bi svojim brojnijim ili masovnim dolaskom mogli poremetiti postojeće društvene, gospodarske, kulturne, pa čak i vjerske, odnose na tim prostorima. Hrvatsko je plemstvo nastojalo raznim stečevinama ili kupovinama domoći se posjeda i izvan granica svoje države. Takve su pokušaje, primjerice, snažno odbijali austrijski staleži, koji su već 1556. podnijeli stalešku tužbu (*graveman*) caru Maksimilijanu zbog pokušaja Nikole Zrinskoga, kao i nekih ugarskih i hrvatskih velikaša, da u Beču kupe kuće oslobođene poreznih davanja. U obrazloženju *gravemana* su ustvrdili kako se ništa ne poduzima protiv prodora izbjeglica (*Fluchtigen*) u Beč, premda je »Turčin, zakleti neprijatelj čitavoga kršćanstva, stavio svoju nogu tako blizu ove zemlje Austrije«, a poznato je kako se stranci, ako dođe do rata, »neće tako zdušno boriti kao domaći«. Car je potom izdao tajni dekret kojim se bez dozvole donjoaustrijske vlade i vladara posjedi u Donjoj Austriji ne smiju prodavati ili opterećivati zakupima u korist stranaca (Tobler, 1979: 7–8). Premda se argumentacija *gravemana* čini smiješnom, s obzirom na stoljetne zasluge obitelji Zrinskih u obrani »predziđa kršćanstva«, može se zaključiti kako je pritisak ugarskih i hrvatskih pridošlica u Austriji bio očito velik te da se autohtono plemstvo smatralo ugroženim od strane hrvatskih i ugarskih useljenika. Ta je ugroženost velikim dijelom proistekla iz odnosa vjerske prirode. U to je doba, naime, hrvatsko i ugarsko plemstvo još bilo većinom katoličko, dok je austrijsko bilo protestantsko, pa je logična bila i zabrinutost evangeličkoga austrijskog plemstva da njihov broj u pokrajinskim vladama zbog useljavanja »plemenitih izbjeglica« iz Hrvatske i Ugarske ne bude nadvladan katoličkim predstavnicima (Tobler, 1979: 9).

Razvijeniju su raseljeničku terminologiju pokazali mađarski i talijanski jezici. Ugri su, primjerice, usvojili hrvatski pojam *pribeg* kojim opisuju skupine prognanika i prebjega, dok su Mleci uglavnom poistovjećivali pojmom *fugitivo* skupine izbjeglica i prebjega. No, srednjovjekovna Ugarska i Venecija spadaju u one zemlje koje su iskusile procese raseljavanja stanovništva na svojim perifernim, pa čak i matičnim, zemljama te se stoga u tim jezicima i pronalazi razvijeniji stupanj te, sociološki gledano, uske jezične terminologije. Zanimljivo je kako i u tim slučajevima spomenuti ujednačeni pojmovi nose, kao i u primjeru njemačkog jezika, negativne konotacije značenja tih pojmova,

jer su njima starosjedioci opisivali novopridošle skupine ljudi ili pojedinaca koji masovno naseljavaju njihove matične prostore. Negativan se stav autohtonog stanovništva prema useljenicima, primjerice u okolici Dvigrada u mletačkom dijelu Istre, izgradio zbog oskudice pašnjaka i načina podjele neobrađenoga i zapuštenog zemljišta (Bertoša, 1986a/1: 155–181), a slične su sporove vodili starosjedioci na ugarskim imanjima Batthyányja s koloniziranim prognanicima iz Hrvatske (Pálffy i sur., 1999: 154–156 i 261–263). Broj je doseljenika bio osnovnim problemom starosjedilaca, što su austrijski staleži otvoreno priznali caru Maksimilijanu 1572. tvrdeći kako je iz »povijesti poznato da je dolazak stranih naroda, u zemljama u kojima su došljaci preuzeli nadmoć, doveo do tlačenja starog stanovništva« pa nije stoga čudno da se Hrvati pripremaju »da bi se uzdignuli iznad svojih njemačkih susjeda«. Stoga su mu i predložili zabranu daljnjega useljavanja hrvatskih »izbjeglica«, zamjenu hrvatskih podanika s njemačkima i isključivanje Hrvata sa svih odgovornih položaja (Pálffy i sur., 1999: 195–196 i 215–217). Autohtono je stanovništvo u pravilu reagiralo na pridošlice u svim vremenima i na svim prostorima u onim trenucima povijesti čovječanstva kada se osjetilo ugroženim, bilo po materijalnoj ili demografskoj osnovi. *Fluchtigen*, *pribegek* i *fugitivi* nisu bili problemom dok je god njihov broj za starosjedioce bio zanemariv i asimilacijski lako savladiv.

Najrazvijeniju terminologiju u opisu vrsta raseljenika pokazao je hrvatski jezik. Ta činjenica opisuje višestoljetno iskustvo pripadnika s tog jezičnog prostora, koji su sociološki gledano stvarali terminologiju s pozicije raseljenih osoba. Tako u hrvatskom jeziku isključivo negativnu konotaciju nosi pojam *izbjeglica*. Za prognanike, izgnanike, pa čak i prebjege, *izbjeglica* je bio gotovo sinonim za bjegunca, kukavicu i izdajnika nespremnoga da brani svoj rodni zavičaj. U velikoj je mjeri negativan i podrugljiv prizvuk nosio i pojam *prebjeg*. Naime, za prognanike i izgnanike, ali i za predstavnike lokalnih i središnjih civilnih i vojnih vlasti, taj je pojam često sinonim za prevrtljivca i konvertita te su, s obzirom na opće nepovjerenje koje je vladalo prema prebjezima, vlasti znale ustrajavati na polaganjima prisega vjernosti prilikom njihova stupanja u vojne službe (Lopašić, 1884: 66). Taj je kontroverzni pojam pokazivao osebujnu nestalnost i kolebljivost u svom razvitku tijekom čitavog razdoblja osmanskog pritiska na hrvatske zemlje. Upravo zbog svoga specifičnog statusa raseljenika (vojna služba), koji se kao novostečeni saveznici i subranitelji pojavljuju na Granici, dolazi do zasebna i često nepredvidljiva uvođenja novih pojmova u svrhu razjašnjenja pozicije tih ljudi. Naime, redovito je nakon kraće uporabe određeni pojam gubio pozitivne i poprimao negativne konotacije, pa je dolazilo do potrebe uvođenja novoga pozitivnog pojma. Stoga i postoji tijekom cijeloga 16. stoljeća niz naziva na hrvatskom jeziku koji su permanentno ulazili u svakodnevnu uporabu (*predavac*, *martolos*, *vlah*, *prebjeg*, *haramija*, *uskok*), s time da bi zastarjelo nazivlje zadržavalo negativne i podrugljive konotacije. Svaki je novouvedeni pojam ovisio o stupnju lojalnosti nove skupine prebjega prema kršćanskim vojnim i civilnim vlastima. Pozitivna su značenja isključivo nosili pojmovi *prognanik* i *izgnanik*. Ti su se pojmovi pripisivali raseljenicima koji su uporno pokušavali obraniti, pa čak i osloboditi, autohtona područja te su zato dobivali sve atribute koji su resili branitelje kršćanstva. Takav pozitivan stav prema pojedincima ili skupinama ljudi koji pristižu kao novo stanovništvo u zapadnije i sigurnije hrvatske županije pokazuje i domicilno stanovništvo tih županija.

VIII.

S obzirom na način uspostave određenog *tezaurusa* pojmova koji su opisivali poziciju raseljenika, može se zaključiti kako su postojala tri različita razvojna smjera u stvaranju specifične sociološke terminologije u jezicima naroda koji su imali iskustva s hrvatskim raseljenicima 16. stoljeća. *Tezaurus* njemačkih pojmova pokazuje kako je tijekom tog razdoblja bio u poziciji prihvata raseljenika te u tom smislu nije imao potrebu razlikovati useljenike s obzirom na njihove primarne motive i razloge koji su ih naveli na selidbu. Pojam je *Fluchtig* postao udomiteljima općim terminom za ratom ugroženog useljenika. S druge strane, *tezaurus* hrvatskih pojmova pokazuje kako je tijekom tog razdoblja depopulacije matičnih hrvatskih teritorija postojala potreba tadašnjih ljudi za razlikovanjem vrsta raseljenika upravo na bazi motiva i razloga zbog kojih su iseljavali. Hrvatskim se *tezaurusom* zapravo objašnjavala (ne)opravdanost iseljavanja s domicilnih teritorija. Stanovitu ujednačenost u formiranju svojih *tezaurusa* pokazali su mađarski i talijanski jezici. S obzirom na poteškoće u pronalaženju engleskih pojmova koji bi bili adekvatni spomenutim hrvatskim pojmovima, vidljivo je kako uz engleski i ostali moderni jezici zapadne civilizacije ne pokazuju društveno-jezični senzibilitet prema raseljenicima današnjice. Naime, iako su u najnovije doba osnovani i studiji za izučavanje problema raseljenih osoba (Mesić, 1993), stručnjaci zapadnih zemalja pošli su iznova s pozicije starosjedilaca koji primaju valove raseljenika, a ne s pozicije samih raseljenika i odnosa među njima samima, pa se stoga naširoko i rabi pojam *refugees*, kojim je izjednačena pozicija svih raseljenika pred ratnom opasnošću. Kako bi, donekle, i ta strana problema bila rasvijetljena, ovaj je rad poštivao upravo hrvatski *tezaurus* raseljeničkoga pojmovnika na temelju kojega je učinjena klasifikacija s jasnim definicijama upotrijebljenih pojmova prevedivih na engleski jezik.

LITERATURA

- ADAMČEK, Josip (1980). *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- AKRAP, Anđelko (2003). *Stanovništvo u Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb: Consilium – Interpublic [u tisku].
- ANDRIĆ, Stanko (1999). *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana: povijesna i tekstualna analiza*. Slavonski Brod – Osijek: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Matica hrvatska (Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije, knj. 1).
- ANTOLJAK, Stjepan (1962). »Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Zadar, sv. 9, str. 55–115.
- BAK, M. János, KIRÁLY, K. Béla (ur.) (1982). *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Brooklyn: Brooklyn College Press.
- BERTOŠA, Miroslav (1978). *Istarsko vrijeme prošlo*. Pula: Čakavski sabor.
- BERTOŠA, Miroslav (1986a). *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*. Sv. 1–2. Pula: Istarska naklada.
- BERTOŠA, Miroslav (1986b). *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618*. Pula: Istarska naklada.
- BERTOŠA, Miroslav (1989). *Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*. Pula: Libar od Grozda.

- BIDERMANN, H. Ignaz (1891). »Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slavonischen Königreich im 16. und 17. Jahrhundert«, *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, Graz, sv. 39, str. 3–125.
- BOŽIĆ, Ivan (1952). *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd: Naučno delo.
- BÖSENDORFER, Josip (1910). *Crtice iz slavonske povijesti*. Osijek: Tiskara Julija Feiffera.
- BRACEWELL, Catherine W. (1997). *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- BRODMAN, James W. (1985). »Municipal Ransoming Law on the Medieval Spanish Frontier«, *Speculum*, Cambridge, Mass., god. 60, br. 2, str. 318–330.
- BRODMAN, James W. (1986). *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- BUDAK, Neven (1984). »Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj«, *Historijski zbornik*, Zagreb, god. 37, br. 1, str. 105–137.
- BUDAK, Neven (1994). »Rudnik u Rudama kraj Samobora od XV. do kraja XVII. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 27, str. 75–97.
- BUDAK, Neven (2000). »Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der ethnischen Selbstidentifikation im Raum des mittelalterlichen Slawoniens«, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1997*, Zagreb, sv. 28, str. 5–21.
- BURNS, S. J. Robert Ignatius (1995). »The *Guidaticum* Safe-Conduct in Medieval Arago-Catalonia: A Mini-Institution for Muslims, Christians, and Jews«, *Medieval Encounters*, Leiden – New York, god. 1, br. 1, str. 51–113.
- BUTTAZZIONI, Carlo (1871). »Incursione turchesche nel secolo XV«, *Archeografo Triestino*, Trieste, god. 2, str. 393–402.
- BUTURAC, Josip (1963). *Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku*. Slavonska Požega: Vjesnik Muzeja i Arhiva u Slavonskoj Požegi.
- BUZOV, Snježana (1989). »Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno-gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini«, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj, knj. 4, str. 64–71.
- COWIE, Anthony P. (ur.) (1994). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- CUSIN, Francescho (1934). »Le vie d'invasione del Turchi in Italia nel secolo XV«, *Archeografo Triestino*, Trieste, god. 47, str. 143–166.
- ČEBOTAREV, Andrej (2003). »Martolozi kao trgovci robljem od 15. do 18. st.«, u: A. Buczynski i S. Matković (ur.). *Hereditas rerum Croaticarvm ad honorem Mirko Valentić*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 75–84.
- ČORALIĆ, Lovorka (1993). »Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 35, str. 63–119.
- ČORALIĆ, Lovorka (2001a). *U gradu svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*. Zagreb: Golden marketing.
- ČORALIĆ, Lovorka (2001b). *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet (Biblioteka Hrvatska povjesnica, III. Monografije i studije, 15).
- ČULINOVIĆ, Ferdo (1969). »Državnopravni razvitak Vojne krajine«, *Rad JAZU*, Zagreb, knj. 356, str. 5–49.
- ENGEL, Pál (2000). »A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája« [Utjecaj osmanskih provala na populaciju: primjer Vukovske županije], *Századok: a magyar történelmi társulat folyóirata*, Budapest, god. 134, br. 2, str. 267–321.

FRIEDMAN, Yvonne (1995). »Women in Captivity and Their Ransom during the Crusader Period«, u: M. Goodich, S. Menache i S. Schein (ur.). *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., str. 75–87.

FÜGEDI, Erik (1987). »Two Kinds of Enemies – Two Kinds of Ideology: The Hungarian-Turkish Wars in the Fifteenth Century«, u: B. P. McGuire (ur.). *War and Peace in the Middle Ages*. Copenhagen: C. A. Reitzels Forlag, str. 146–160.

GESTRIN, Ferdo (1998). *Slovanske migracije v Italijo*. Ljubljana: Slovenska matica.

GORMAN, Robert F. (ur.) (1994). *Historical Dictionary of Refugee and Disaster Relief Organizations*. Metuchen N.J. – London: The Scarecrow Press (International Organizations Series, no. 7).

GRGIN, Borislav (2002). *Počeci rasapa – kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika.

GRUBER, Siegrfried (2000). »Good Luck for Pioneers and Bad Luck for Latecomers: Different Settlement Patterns in Resettling Lika around 1700«, u: D. Roksandić i N. Štefanec (ur.). *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*. Budapest: Central European University, str. 141–155.

GUGLIA, Eugen (1900). »Die Türkenfrage auf dem V. Laternconcil«, *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichts-forschung*, Beč, sv. 21, str. 679–691.

HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Školska knjiga.

HORVAT, Rudolf (1941). *Lika i Krbava: povijesne crtice i bilješke*. Knj. 1–2. Zagreb: Matica hrvatska.

HRABAK, Bogumil (1986). »Turske provale i osvajanja na području današnje sjeverne Dalmacije do sredine XVI stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 19, str. 69–100.

HYNDMAN, Patricia (1987). »The 1951 Convention Definition of Refugee: An Appraisal with Particular Reference to the Case of Sri Lanka Tamil Applicants«, *Human Rights Quarterly*, Baltimore, god. 9, br. 1, str. 49–73.

JURKOVIĆ, Ivan (1995). *The Fate of Refugees in Medieval Croatia during the Ottoman Invasion*. Budapest: MA Thesis on Department of Medieval Studies of CEU.

JURKOVIĆ, Ivan (1998). »Bellum omnium contra omnes?«, *Nova Istra*, Pula, god. 3, br. 2, str. 233–242.

JURKOVIĆ, Ivan (1999). »Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, sv. 17, str. 61–83.

JURKOVIĆ, Ivan (2002a). »Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio 1: Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, sv. 20, str. 125–164.

JURKOVIĆ, Ivan (2002b). »Das Schicksal des kroatischen Kleinadels unter dem Druck des Osmanenreichs«, *East Central Europe/ECE*, Budapest, god. 29, dio 1–2, str. 235–248.

JURKOVIĆ, Ivan (2003). »Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio 2: Nasljednici Stjepana Berislavića Vrhričkoga i Malomlačkog u 16. st.)«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, sv. 21 [u tisku].

KAMPUŠ, Ivan (1968). »Prilog poznavanju privrednog položaja zagrebačkog Gradeca u XVI st. na osnovu varoških računa prihoda i rashoda«, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Zagreb, sv. 6, str. 1–49.

- KAMPUŠ, Ivan ur. (1995). *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- KASER, Karl (1997). *Slobodan seljak i vojnik*, sv. 1: *Rana krajiška društva (1545–1754)*. Zagreb: Naprijed.
- KLAIĆ, Nada (1973). »'Ostaci ostataka': Hrvatska i Slavonija u 16. st.: (od Mohačke bitke do seljačke bune 1573)«, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, sv. 16, str. 253–325.
- KLAIĆ, Nada (1976). *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*. Beograd: Nolit.
- KLAIĆ, Nada (1985). »Historijska pozadina Šenoine 'Seljačke bune'«, *Gordogan*, Zagreb, god. 7, br. 19, str. 50–136.
- KLAIĆ, Nada (1986). »Historijska pozadina Šenoine 'Seljačke bune'«, *Gordogan*, Zagreb, god. 8, br. 20–21, str. 3–57.
- KLAIĆ, Vjekoslav (1981). *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. Knj. 4–5. 3. nadopunjeno izd. Zagreb: Matica hrvatska.
- KRUHEK, Milan (1995). *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest (Biblioteka Hrvatska povjesnica, 3. Monografije i studije, knj. 1).
- KRUHEK, Milan (1997). »Topografija krbavske spomeničke baštine«, u: Dragutin Pavličević (ur.). *Krbavska bitka i njezine posljedice*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, str. 99–151.
- KUŽIĆ, Krešo (1997). »Posljedice uništenja šuma kroz povijest«, *Priroda*, Zagreb, god. 87, br. 839–841, str. 10–12.
- LOPAŠIĆ, Radoslav (1890). *Bihać i bihaćka krajina: mjestopisne i povjestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- LOPAŠIĆ, Radoslav (1895). *Oko Kupe i Korane: mjestopisne i povjestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MAŽURAN, Ive (1998). *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb: Golden marketing.
- MAŽURANIĆ, Vladimir (1975). *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb: Informator [pretisak izd. iz 1908–1922].
- MESIĆ, Milan (1992a). »Pokušaj tipologizacije izbjeglištva i prognaništva«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 8, br. 2, str. 105–125.
- MESIĆ, Milan (1992b). *Osjetljivi i ljuti ljudi – hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- MESIĆ, Milan (1993). »Raseljena Hrvatska – svjetski okvir, vrste raseljenika i njihovi pogledi na povratak«, *Bogoslovska smotra*, Zagreb, god. 63, br. 3–4, str. 358–374.
- MESIĆ, Milan (1994a). »Izbjeglice i izbjegličke studije: (Uvod u problematiku)«, *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, god. 1, br. 2, str. 113–123.
- MESIĆ, Milan (1994b). »Razlozi izbjeglištva, slom i nada: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 25, br. 3/4, str. 187–200.
- MESIĆ, Milan (1995a). »Types of Refugees – Croatian and Bosnian-Herzegovinian Experiences«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 4, br. 4–5, str. 657–675.
- MESIĆ, Milan (1995b). »Hrvatski raseljenici i izbjeglice – pitanje suživota«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 11, br. 2, str. 173–186.

- MEYERSON, Mark D. (1995). »Slavery and the Social Order: Mudejars and Christians in the Kingdom of Valencia«, *Medieval Encounters. Jewish, Christian, and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, Leiden – New York, god. 1, br. 1, str. 144–73.
- MOAČANIN, Nenad (1993). »Naseljenost Like i izvori feudalne rente poč. 17. st. pod turskom vlašću«, *Historijski zbornik*, Zagreb, god. 46, br. 1, str. 61–65.
- MOAČANIN, Nenad (1999). *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. godine – preispitivanja*. Zagreb: Matica hrvatska (Povijesna knjižnica, knj. 2).
- NEHRING, Karl (1975). *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz in Donauraum*. München: Oldenbourg (Sudosteuropäischen Arbeiten, 72).
- PAVIČIĆ, Stjepan (1940). *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII do XVIII stoljeća*. Zagreb: JAZU (Hrvatska naselja, 1).
- PAVIČIĆ, Stjepan (1953). *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: JAZU.
- PAVIČIĆ, Stjepan (1962). *Seobe i naselja u Lici*. Zagreb: JAZU (Antropografska istraživanja, 3. Starine JAZU, 43).
- PETERSEN, William (1970). »A General Typology of Migration«, u: C. J. Jansen (ur.). *Readings in the Sociology of Migration*. Oxford – New York: Pergamon Press.
- POSCH, Fritz (1972). »Innerösterreich und die Türken«, u: *Österreich und die Türken. Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969*. Eisenstadt: Symp. Mogersdorf.
- RAUKAR, Tomislav (1977a). »Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 10, str. 203–225.
- RAUKAR, Tomislav (1977b). *Zadar u XV stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti (Monografije, knj. 6).
- RAUKAR, Tomislav (1997). *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
- RAUKAR, Tomislav, PETRICIOLI, Ivo, ŠVELEC, Franjo, PERIČIĆ, Šime (1987). *Zadar pod mletačkom upravom*. Zadar: Narodni list – Filozofski fakultet.
- REŠETAR, Milan (1911). *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, 9).
- ROBERTS, Adam (1998). »More Refugees, Less Asylum: A Regime in Transformation«, *Journal of Refugee Studies*, Oxford, god. 11, br. 4, str. 375–395.
- SIMONITI, Vasko (1990). *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba.
- SIMONITI, Vasko (1991). *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SPAHO, Fehim Dž. (1986). »Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima«, *Acta historico-oecologica Iugoslaviae*, Zagreb, god. 13, br. 1, str. 47–86.
- SPAHO, Fehim Dž. (1989). »Grad Sinj u turskoj vlasti«, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj, knj. 4, str. 55–63.
- STEKLASA, Ivan (1893). »Ivan Lenkovič (?–1569.)«, *Letopis Matice slovenske*, Ljubljana, str. 58–110.
- SZAKÁLY, Ferenc (1979). »Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526)«, *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae*, Budapest, god. 33, br. 1, str. 65–111.
- SZAKÁLY, Ferenc (1982). »The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse«, u: J. M. Bak i B. B. Király (ur.). *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Brooklyn: Brooklyn College Press, str. 141–158.

SWEENEY, R. James (1994a). »'Spurred on by the Fear of Death': Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary«, u: M. Gervers i W. Schleppe (ur.). *Nomadic Diplomacy: Destruction and Religion from the Pacific to the Adriatic*. Toronto: Toronto Studies in Central and Inner Asia, str. 34–62.

SWEENEY, James R. (1994b). »Identifying the Medieval Refugee: Hungarians in Flight during the Mongol Invasion«, u: L. Löb, I. Petrovics i Gy. E. Szonyi (ur.). *Forms of Identity: Definitions & Changes*. Szeged: Attila József University, str. 51–73.

ŠTEFANEC, Nataša (2001). *Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb: Barbat.

TOBLER, Felix (1979). »Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva u područje austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problemi 'familijara'«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 12, str. 5–24.

TURETSCHKEK, Christine (1965). *Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529–1532*. Wien: Dissertation der Universität Wien.

VOJE, Ignacij (1977). »Ekonomске veze između Dubrovnika i Dalmacije u XV stoljeću«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, sv. 10, str. 379–394.

VOJE, Ignacij (1992). »Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16 do 18 stoletje)«, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, god. 37, br. 3, str. 323–333.

ZIMÁNYI, Vera (1984). *Privatheere der Grossgrundbesitzer und Gutsherren im XVI. und XVII. Jahrhundert – Am Beispiel der Batthány*. Eisenstadt: KKC.

ŽONTAR, Josip (1973). *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov u boju proti Turkom v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela, 18).

OBJAVLJENI IZVORI

BAK, M. János, DOMONKOS, S. Leslie, HARVEY, B. Paul Jr., GARAY, Kathleen (ur.) (1996). *Decreta regni mediaevalis Hungariae (1458–1490)*. Los Angeles: Charles Schlacks, Jr. (The Laws of Hungary, vol. 3).

BELOSTENEC, Iohannes (1740). *Gazophylacium seu Latino-Ilyricorum onomatum aerarium, selectioribus syninimis, phraseologiis, verborum constructionibus metaphoricis, adagiis, abundantissime locupletatum...* Knj. 1–2. Zagrabiae: Typis Joannis Baptistae Weitz [pretisak Zagreb: Liber – Mladost, 1972].

CONSTABLE, R. Olivia (ur.) (1997). *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim, and Jewish Sources*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.

FRANKAPAN, Bernardin (1522). *Oratio pro Croatia. Nüenbergae in Senatu Principum Germaniae habita*. [Nürnberg: Friedrich Peypus].

GLIGO, Vedran (ur.) (1983). *Govori protiv Turaka – Orationes contra Turcas*. Split: Logos (Split-ski književni krug. Humanisti, knj. 7).

KLAIĆ, Vjekoslav (ur.) (1917). *Acta Keglevichiana annorum 1322–1527*. Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 42).

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan (ur.) (1857). »Ljetopis Fratra Šimuna Klimentovoća«, u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. 4. Zagreb, str. 30–35.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan (ur.) (1863). *Acta Croatica – Listine hrvatske*, vol. 1. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Lj. Gaja.

LASZOWSKI, Emilij (ur.) (1914). *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 1: (1526–1530.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 35)

LASZOWSKI, Emilij (ur.) (1916). *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 2: (1531–1540.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 38).

LASZOWSKI, Emilij (ur.) (1917). *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 3: (1544–1554.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 40).

LASZOWSKI, Emilij (ur.) (1931). *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Rationes, vol. 13: 1535–1560. Zagreb: Narodne novine.

LOPAŠIĆ, Radoslav (ur.) (1884). *Spomenici Hrvatske Krajine: od godine 1479 do 1610.*, knj. 1. Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 15).

PÁLFFY, Géza, PANDŽIĆ, Miljenko, TOBLER, Felix (ur.) (1999). *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert*. Eisenstadt: Kroatiches Kultur- und Dokumentationszentrum.

SPAHO, Fehim Dž. (1985). »Turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine«, *Acta historico-oecologica Iugoslaviae*, Zagreb, god. 12, br. 1, str. 1–120.

ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.) (1915). *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 2: (1537–1556.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 36).

ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.) (1916). *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 3: (1557–1577.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 39).

ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.) (1917). *Acta comitialia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 4: (1578–1608.). Zagreb: JAZU (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 41).

ŠIŠIĆ, Ferdo (ur.) (1937). »Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)«, *Starine JAZU*, Zagreb, knj. 38, str. 1–181.

ŠURMIN, Đuro (ur.) (1898). *Acta Croatica – Hrvatski spomenici*, vol. I: (ab anno 1100–1499) – (od godine 1100–1499.). Zagreb: JAZU (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, 6).

THALLÓCZY, Lajos, HODINKA, Antal (ur.) (1903). *A horvát véghelyek oklevéltára* [Spomenici Hrvatske Granice], köt. 1. Budapest: Magyar tudományos akadémia (Monumenta Hungariae historica – Diplomataria, 31).

THALLÓCZY, Lajos, HORVÁTH, Sándor (ur.) (1915). *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Banatus, castrum et oppidum Jajcza (1450–1527)*. Budapest: Magyar tudományos akadémia (Monumenta Hungariae historica – Diplomataria, 40).

VRANČIĆ, Faust (1595). *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*. Venetiis: Apud Nicolaum Morettum [pretisak u: Most – The Bridge, Zagreb, 1990., god. 1, str. 99–234].

NEOBJAVLJENI IZVORI

kratice arhivskih fondova:

DAZD, SZB	Državni arhiv u Zadru, <i>Spisi zadarskih bilježnika</i> .
HDA, DMV	Hrvatski državni arhiv [Zg.], <i>Documenta medievalia varia</i> .
MOL, LR	Magyar Országos Levéltár [Madarski nacionalni arhiv, Bp.], <i>Libri regii</i> .

Ivan Jurković

CLASSIFICATION OF DISPLACEES AMONG CROATS DURING THE OTTOMAN PERIL:
(from 1463 till 1593)

SUMMARY

After a brief survey of war circumstances in Croatian medieval lands following Bosnia's surrender to Ottoman rule in 1463, basic sociological typology of displaced persons and findings revealed by historical scholarship regarding the Croatian Diaspora resulting from the Ottoman war threat, the author highlights the fact that the basic classification of the migrant population into different types of displacees was made according to the levels of war peril to which they had been exposed in their domicile areas. He states that the endangered, not excluding the already occupied area, may be divided into three levels of war peril, which in different ways influenced the behaviour of the threatened population and their decision to abandon domicile territory during the extended period of Ottoman pressure on medieval Croatian lands. The exact moment of departure often depended on the interest and will of each individual to defend spiritual values, social positions, and inherited wealth. The author emphasises that it was this ever-present threat upon the indigenous population which contributed to the creation of a very refined glossary of different terms for displacees in the Croatian language. By the end of the 16th century, this glossary differentiates between four basic groups of displaced persons: fugitives, refugees, exiles, and renegades. Moreover, the author points to the fact that the thesaurus of terms for displacees in the languages of those nations giving shelter to the displacees, was developed exactly from such origin and was, as a rule, very simple in comparison to the mere descriptive vocabulary used by the displacees themselves. Similar to the 16th century German thesaurus, which used only two different terms (*Fluchtig* for a refugee and *Vertrieben* for a displaced person), a modern terminology of international institutions taking care of people displaced by force is limited to only two terms (*refugees* and *displacees*).

KEY WORDS: Ottoman threat, zones of war peril, Croatian displacees, fugitives, refugees, exiles, renegades

Ivan Jurković

CLASSIFICATION DES CROATES DÉPLACÉS DURANT LA MENACE OTTOMANE (DE 1463 À 1593)

RESUMÉ

Après avoir brièvement décrit la vie quotidienne dans les territoires croates balayés par la guerre après la chute de la Bosnie en 1463, esquissé une typologie sociologique basique des personnes déplacées, et exposé les résultats des recherches historiographiques réalisées sur les Croates déplacés en raison de la menace ottomane, l'auteur remarque que la classification des personnes déplacées en groupes déterminés se fit en fonction du degré de danger que faisait planer sur elles la guerre dans leurs régions d'origine. L'auteur souligne qu'il existait trois zones de danger, au sens territorial, qui au cours des longues années où l'avancée ottomane exerça sa pression sur les territoires croates, influèrent diversement sur le comportement des personnes menacées qui décidaient, à un certain moment, d'abandonner leur foyer. Ce moment dépendait souvent également de l'intérêt et de la volonté de chaque individu de défendre les valeurs spirituelles, la position sociale et les biens matériels dont il avait hérités. L'auteur souligne que, dans la perspective de la population autochtone longuement menacée, un lexique très détaillé s'établit pour désigner les groupes de personnes déplacées : *izbjeglice* (fugitifs), *prognanike* (exilés), *izgnanike* (expulsés) et *prebjege* (réfugiés). En revanche, le vocabulaire désignant les personnes déplacées au sein des peuples qui les accueillaient, s'est développé en fonction de leur position d'hôtes et leur lexique était en général très simple, comparé à celui, détaillé, des personnes déplacées qu'ils accueillaient. Ainsi, ce vocabulaire dans l'allemand du 16ème siècle, connaît deux notions : fugitifs (*Fluchtig*), et expulsés (*Vertrieben*). De même, le lexique moderne des institutions internationales chargées de veiller sur les personnes chassées par la force de leurs foyers s'est limité à deux notions : réfugiés (*refugees*) et personnes déplacées (*displacees*).

MOTS CLÉS: menace ottomane, zone de danger, réfugiés croates, fugitifs, exilés, expulsés, réfugiés